

FAJDA MED OBIČAJEM IN SODNIM PROCESOM. PRIMER KRVNEGA MAŠČEVANJA V KOPRU LETA 1686

Darko DAROVEC

Univerza Ca' Foscari v Benetkah, Oddelek za humanistiko, Dorsoduro 3484/D,
30123 Benetke, Italija
e-mail: darko.darovec@unive.it

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Koroška 160,
2000 Maribor, Slovenija
e-mail: darko.darovec@um.si

Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja, Čentur 1 f,
6273 Marezige, Slovenija
e-mail: darko.darovec@irris.eu

IZVLEČEK

Članek obravnava študijo primera krvnega maščevanja v Kopru leta 1686 na podlagi izvirnih arhivskih dokumentov pravosodnih organov Beneške republike in narativnega gradiva protagonistov spora. Gre za klasičen primer maščevanja zaradi konfliktov med različnimi plemiški sorodstvenimi skupinami, temelječih na idiomu časti. Tako v Beneški republiki kot v Svetem rimskem cesarstvu (in v večini tedanjih zahodnih evropskih dežel) je zakonodaja vse do druge polovice 15. stoletja sledila temeljnim značilnostim običajnega sistema reševanja konfliktov, to je k samovoljnemu reševanju sporov med sprtimi strankami, s posredovanjem skupnosti in skupnostno odgovornostjo za povzročeno škodo. Z velikimi družbenimi spremembami pa je v drugi polovici 15. stoletja s pomočjo zakonodaje in z drugimi prisilnimi sredstvi prišlo do centralizacije pravosodja, ki je bilo poleg davčne in vojaške reorganizacije temeljnega pomena v prizadevanjih evropskih vladarjev za vzpostavitev vrhovnega nadzora nad celotnim ozemljem v njihovi pristojnosti. Kako dolgotrajen in zapleten je bil ta proces pa kaže tudi obravnavani primer krvnega maščevanja v Kopru iz leta 1686.

Ključne besede: fajda, maščevanje, običajni sistem reševanja sporov, inkvizitorni sodni postopek, zgodnji novi vek, Koper, Istra, Beneška republika

FAIDA NELLE INTERRELAZIONI TRA CONSUETUDINE E PROCESSO LEGALE. IL CASO DI VENDETTA A CAPODISTRIA NEL 1686

SINTESI

Il saggio presenta il studio di un caso di vendetta a Capodistria nel 1686, basato su documenti d'archivio originali delle autorità giudiziarie della Repubblica di Venezia e su materiale narrativo dei protagonisti nella faida. Si tratta di un classico esempio di vendetta scaturita da conflitti tra diversi gruppi famigliari nobiliari basati sull'idioma dell'onore. Fino alla seconda metà del Quattrocento, sia nella Serenissima sia nel Sacro Romano Impero (e nella maggioranza dei paesi dell'Europa occidentale di quell'epoca), la legislazione rifletteva le caratteristiche del sistema consuetudinario di risoluzione dei conflitti, ossia, la risoluzione arbitraria di controversie tra le parti belligeranti, con l'intervento della comunità e la responsabilità comunitaria per i danni arrecati. Congiuntamente a profondi cambiamenti sociali, invece, nella seconda metà del Quattrocento, attraverso la legislazione e altri strumenti coercitivi si verificò la centralizzazione del potere giudiziario, che, oltre alla riorganizzazione fiscale e militare, ebbe un'importanza fondamentale negli sforzi dei sovrani europei di stabilire un controllo supremo su tutti i territori soggetti alla loro giurisdizione. Il caso in esame della vendetta a Capodistria nel 1686 serve a illustrare quanto questo processo fosse lungo e complicato.

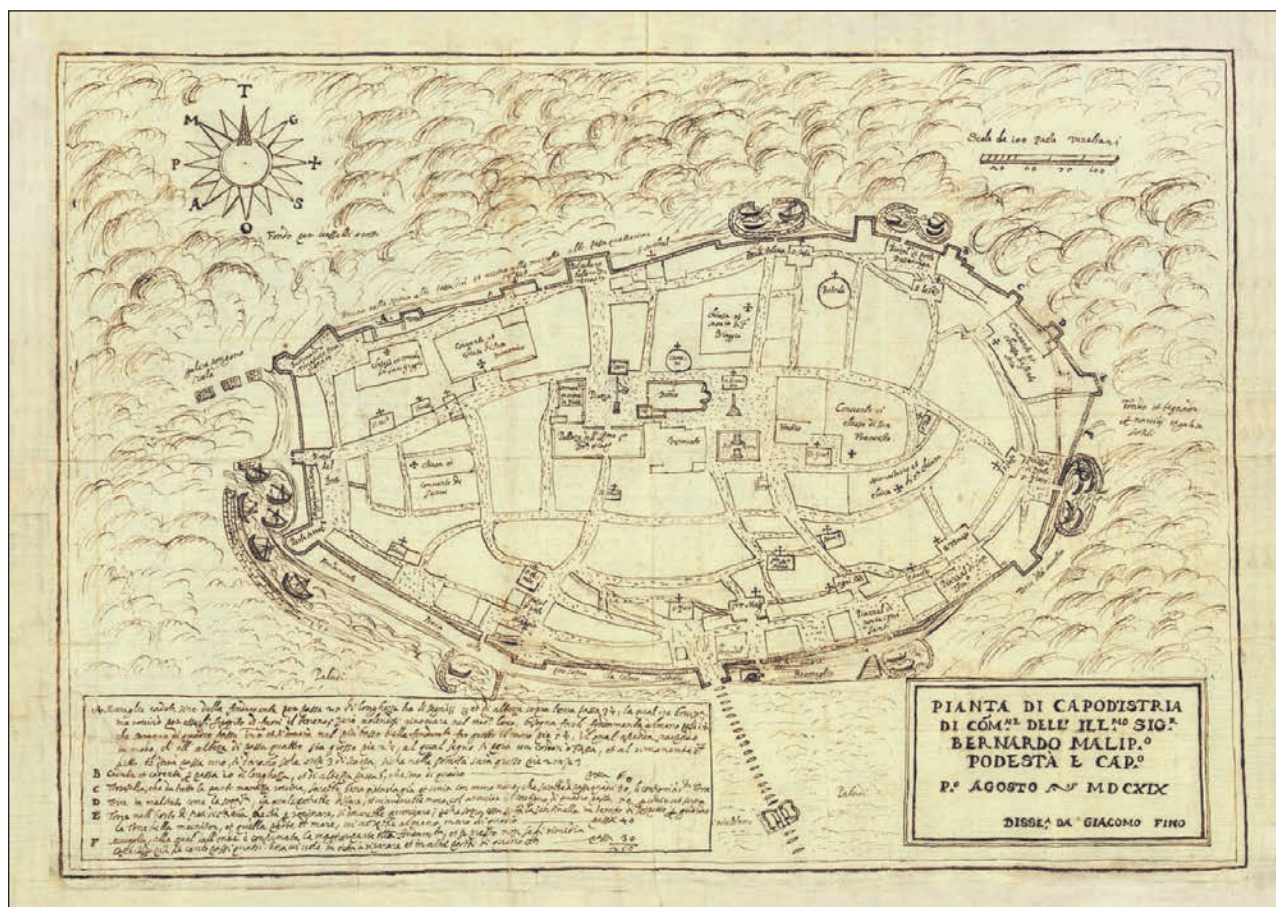
Parole chiave: faida, vendetta, sistema consuetudinario di risoluzione dei conflitti, rito processuale inquisitoriale, Età Moderna, Capodistria, Istra, Repubblica di Venezia

VENDETTA¹

Koper. Šesti junij 1686. Nedelja. Osrednji koprski trg, *Platea Communis*. Tega zgodnjega poletnega dopoldneva je bila na trgu in v okolici množica krajanov vseh slojev. Nenadoma sta pred vhodom v Pretorsko palačo odjeknila dva strela, obenem pa se je razlegel besni krik: »**A te!**«.

Kot izhaja iz obrambnega spisa [*difesa*] Nicolòja Gravisija, naj bi sprva vsi mislili, da je bil nekdo ustrelil goloba na trgu, šele nato so opazili, da je bil ustreljen Dr. Giuliano del Bello, in to vpričo Vice Podestàta Balbija in druge množice. Maščevalec, markiz Leandro

Gravisi, je po izvršenem dejanju najprej pomahal kapetanu Paulazziju, ki je bil v bližini, naj pristopi k umorjenemu, nato pa nemudoma stekel po trgu, zavil v ulico Carmine izza stolnice, priteknel na trg Brolo in nato zavil v ozko ulico gospodov Petronijev, ki je vodila do Izolskih vrat, kot se je imenovalo eno od koprskih pristanišč, kjer ga je že bila čakala barka na šest vesel in dobro oborožena posadka. Za njim so tekli mestni biriči, vendar jih je množica na več mestih zaustavljala, ponekod celo s privzdignjenimi sabljami, tako da se je do njihovega prihoda v pristanišče ob Izolskih vratih barka z Leandrom Gravisijem že precej oddaljila od obale in z veliko hitrostjo plula proti Trstu.²

Slika 1: Načrt Kopra, izdelan po naročilu Presvetlega Gospoda Bernarda Malipiera, podestata in kapitana, prvega avgusta, 1619, narisal Giacomo Fino (Benussi, 1924).

1 Raziskava je nastala v okviru projekta »FAJDA. Maščevanje in krvno maščevanje med običajnim pravom in sodnim procesom v srednjeveški in zgodnje novoveški Evropi. Primer zgornje jadranskega območja (FAIDA. Feud and blood feud between customary law and legal process in medieval and early modern Europe. The case of Upper-Adriatic area)«, sofinanciranega s strani ukrepa »Marie Curie Intra European Fellowship« 7. Okvirnega programa Evropske skupnosti, pogodba št. 627936, ter v okviru raziskovalnega programa »Preteklost severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom« pri Univerzi v Mariboru, in raziskovalnega projekta »Kontemporalnost razumevanjskega konteksta ter izražanje osebne in družbene svobode« pri Inštitutu Nove revije, sofinancirana s strani Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

2 Opis na podlagi pričevanja Giuliana del Bello (Dok. 27, 28) in obrambe Nicolòja Gravisija (Dok. 38).

Iz Trsta je Leander že naslednji dan pisal beneškemu dožu ter priznal uboj, ki ga je zagovoril z naslednjim. Trdil je, da je od Giuliana del Bella, kot ujec umorjene-ga Nicolòja del Tacca (leta 1683, op. a.), zahteval krvni davek, Giuliano del Bello pa se mu ni ne opravičil ne nakazal možnosti povračila. Še več, iz Leandra se je še norčeval in ga s prstom podrezal po brkih [*più tosto mostró di beffarsi anco di me col passeggiarmi con sprezzo sul mustacio*], kar je slednjega tako razjezilo, da ga je na licu mesta ustrelil, na istem kraju, kot je bil ustreljen njegov nečak. »*Ti razlogi*«, kot je zapisal Gravisi, »*so bili vsem znani, zato vem, da sem ravnal pravilno. Če pa se še najde kdo, ki ga vodi strast ali nevednost in ima drugačne občutke, sem pripravljen svoje stališče braniti z mečem v roki ali na kak drug viteški način, vse do zadnje duše, ki ne laže; saj, kar sem storil, je pravično, bilo je izvedeno na časten način*«. ³ Dodal je še, da se bo v Trstu še kak dan zadržal, »*če bi se še našel kdo, ki bi se ga drznil izzvati*«. ⁴

Katere so bile te zadeve, ki so bile tedaj vsem znane in zaradi katerih se je Leandro odločil storiti to usodno dejanje? Odgovor na to vprašanje sem poskusil poiskati v obsežnem beneškem državnem arhivu v Benetkah. ⁵ Tako pojdemo še dobra 3 leta v preteklost. ⁶

UBOJ

Koper. Peti september 1683. Nedelja. Sestal se je mestni Veliki svet v prisotnosti 118 svetnikov, seje se je udeležil tudi Spoštovani podestat. Z volitvami so bili sprejeti naslednji sklepi imenovanj:

Proveditori alli Viveri:

Michiel Gavardo P. 97, C. 14
Zanetto Almerigotto P. 94, C. 18
Dr. Francesco Petronio P. 100, C. 16

Deputati al Conciero delle Strade:

Dr. Bortolo Petronio P. 74, C. 33
Co: Marin Borisi P. 65, C 45
Dr. Nicolò del Tacco P. 62, C. 34
Zuanne Ingaldeo P. 63, C. 27

LEANDRO GRAVISI MARCHESE
DI PIETRAPELOSA, COMANDANTE
DELL'ARMATA BAVARESE.

Slika 2: Markiz Leandro Gravisi (Caprin, 1905).

3 »*Ma se a caso ritrovasse alcuno che, portato da passione o condoto d'ignoranza, avesse sentimento diverso, son pronto di mantenerlo con la spada alla mano o con altra forma da cavallero sino all'ultimo spirito che mente, perché quello ho fatto è giustamente e fu fatto onorevolmente*« (Dok. 26).

4 »*per sapere l'intentione di qual se sia contrario per darli nella forma sudetta tutte le sodisfacioni*« (Dok. 26).

5 O teh dogodkih je pisal že Venturini v delu *Il casato dei marchesi Gravisi* (1906). Gre za doslej najboljše zgodovinsko delo o družini koprskih markizov Gravisijev, za ta primer pa je imel na voljo le dokumente iz SL_PAK (Dok. 1, 24, 26, 38, 42, 43, 45). Bistvo zgodbe je Venturini torej povzel po *difesi*, obrambnem spisu Nicolòja Gravisija, ki ga je tedaj imel na voljo v družinskem arhivu Gravisijev in se danes hrani v SL_PAK. Gre za Dok. 38, t.i. *difesa*, ki pa ga ni objavil v celoti. Citirani Dok. 41 je zaenkrat neznanega izvora, saj Venturini ni navajal izvora posameznih dokumentov, temveč zgolj, da gre za gradivo družine Gravisijev. Venturini ni poznal drugih okoliščin, ki sem jih o tem primeru zbral v ASVe z nadaljnjimi 37. dokumenti (Dok. od 2-44, razen zgoraj navedenih Doc. 1, 24, 26, 38, 42, 43 in 45 iz SL_PAK), zlasti pa tematike ni interpretiral z vidika sprememb pravosodnih sistemov reševanja konfliktov na prehodu iz srednjega v novi vek, kot je to podano v tem članku.

6 V pričakovanju pričujoče objave je izšlo tudi delo Darovec (2018), kjer so v Prilogi v prepisu v celoti objavljeni vsi dokumenti (Dok. 1-45), ki so navedeni v spisku virov v tem članku (op. ur.).

Slika 3: Razglednica Kopra, Pretorska palača, 1910. Desna vrata spodaj na pročelju palače so vhod, pred katerim sta se zgodila oba umora (Vir: Wikimedia Commons).

Dr. Olimpo Gavardo P. 56, C. 34

Dr. Elio Belgramoni P. 55, C. 32

Fabio Almerigotto P. 65, C. 38

Gre za zapisnik seje koprskega Velikega sveta (*Maggior Consiglio*; AAMC, 559, 195), ki se je odvijal v Pretorski palači – nič posebnega. Mestni svetniki so si po običajnem postopku, ki je v mestu vladal že najmanj pet stoletij, razdelili mestne patricijske službe, ki so bile med drugim tudi eden pomembnih finančnih virov za vsakega koprskega plemiča.

Toda ta seja ni bila niti najmanj tako dolgočasna, kot kaže skopost zapisa. Na seji se je vnel oster besedni spopad med Dr. Nicolòjem del Taccom in Dr. Giulianom del Bellom, ki je prav tedaj izvrševal pomembno funkcijo mestnega sindika [*Sindaco Proveditore*], najvišjo funkcijo avtonomne oblasti v mestu, nad katero je bil le še koprski podestat in kapitan, katerega je vsakih 16 mesecev kot vrhovnega rabsodnika, vojaškega in administrativnega upravitelja v imenu Beneške republike v Koper pošiljal beneški Veliki svet.

V prepričanju se je med drugimi vmešal tudi Domenico del Bello, starejši stric Giuliana, ki je sicer veljal za umirjenega in modrega meščana. Srž prepričanja je bilo

razdeljevanje občinskih služb, sodu pa je dno izbil predlog sindika Giuliana del Bella za nek nov občinski projekt.

Ko se je napeta seja malo pred 23. uro zaključila, se je 118 svetnikov, kot tudi podestat s svojim spremstvom, začelo počasi odpravljati na svoje domove. Toda napetost ni ponehala. Po stopnišču koprške Pretorske palače so odhajali Del Bellovi, med njimi stric Domenico, sindik Giuliano in mladi Alvise Del Bello, ko se jim je nenadoma pridružila skupina na čelu z Nicolòjem Del Taccom. Ponovno se je vnel preprič, padale so grde besede in bes se je polastil navzočih. Ko so skozi glavna vrata Pretorske palače stopili na trg,⁷ je sindik Giuliano nekaj zabrusil Nicolòju Del Taccu, ta je naredil kretnjo grožnje s strelom, namenjeno stricu Domenicu Del Bellu, nakar je mladi Alvise Del Bello potegnil pištolo in ustrelil Nicolòja Del Tacca.

Ta je v trenutku izdihnil. Alvise se je pognal v beg. Ljudje iz Nicolòjevega spremstva, njegovi sorodniki in prijatelji, so bili sprva presunjeni, kljub temu jih je nekaj brž potegnilo sablje iz svojih mečnic in eden med njimi je celo uspel raniti Alviseja po vratu, vendar ga očitno ni hudo ranil, saj je Alvise nadaljeval z begom skozi prostore Pretorske palače. Ves okrvavljen po vratu

⁷ »[...] escivano dalla porta del Corpo di Guardia del Palazzo [...]« (Venturini, 1906, 329; Dok. 41).

Slika 4: Motiv Kopra na votivni podobi bratovščine servitov iz leta 1738 (Vir: Fototeka Pokrajinskega muzeja Koper).

je vdrl v prostore koprskega podestata in kapitana Bernardina Michiela, medtem ko je ta slačil svoje svečano ogrinjalo⁸ in še ni dojemal, kaj se dogaja. Za Alvisejem je prihrumela množica z dvignjenimi sabljami, toda Alvise je skočil skozi okno podestatovih soban na vrtove Pretorske palače, od koder pa se je izmuznil po temnih koprskih uličicah, katerih vsak kotiček je poznal iz rane mladosti.

Že naslednji trenutek je koprski podestat in kapitan odredil preiskavo, toda okoli dveh ponoči mu je Ser Cristofforo Brutti že poročal, da ubežnika niso našli. Številni preganjalci so tega škandaloznega večera ostali z dolgimi nosovi.⁹

Koprski podestat in kapitan, Bernardin Michiel, je takoj vedel, kaj mu je storiti, da bi preprečil nadaljnje prelivanje krvi. Ukazal je pridržanje [sequestro] glavnih predstavnikov družin ene in druge strani v sporu, toda poglobitveni potencialni maščevalec, brat ubitega, Francesco Del Bello, je že bil izginil iz mesta.

Še isti dan, 6. septembra 1683, je koprski podestat in kapitan, Bernardin Michiel, poročal o dogodku Vodjem Sveta deseterice (*Capi del Consiglio di Dieci*), osrednjemu beneškemu sodnemu organu, in jih prosil

za nadaljnja navodila. Vodje so čez tri dni odgovorili. Odločno so zapisali, naj sprovede kazenski proces »*servatis servandis*«, kar je dovoljevalo podestatu sprejemati tudi strožje ukrepe pri pregonu storilcev, kot so jih določali lokalni običaji. Ob tem so poudarili, da gre za izjemno resen zločin, tako zaradi uporabe strelnega orožja, ki je po zakonih prepovedano, kot zaradi dejstva, da je Alvise del Bello ustrelil Dr. Nicolòja del Tacca pred vrati Stražnice Pretorske palače [*sopra la Porta del Corpo di Guardia di cotesto Palazzo*], torej neposredno pred osrednjo mestno varnostno službo (Dok. 3). Kljub temu pa preseneča, da Vodje Sveta deseterice niso ukazali inkvizitornega postopka [*rito inquisitorio*], kot so to praviloma storili v skoraj vseh primerih ubojev oziroma umorov v tedanjem času, zlasti po seriji zakonov med letoma 1680 in 1682, ki so določali, da mora vse tovrstne primere iz vseh krajev Republike obravnavati Svet deseterice (*Consiglio di Dieci*) (Povolo, 2015a, 232). S temi zakoni je osrednji sodni organ Beneške republike res dokončno vzpostavil centralno sodno oblast.¹⁰

Nedvomno je bil razlog za tako postopanje osrednjih beneških sodnih oblasti dejstvo, da so bili vsi vpleteni

8 »Ducale«. Podestatovo ogrinjalo, lepo vidno mdr. na sliki Vittoreja Carpaccia iz leta 1516. Opis dogodkov po pismu koprskega podestata (Dok. 2) in Venturini (Dok. 41).

9 Alvisu Del Bellu je uspelo zbežati. Zatočišče je najprej našel pri generalnem proveditorju nad morji, Gerolamu Cornaru, tragičnem junaku t. i. Morejske vojne (1684–1699), kmalu nato pa pri nadvojvodi Cosimu III. Toskanskem, kjer je dosegel čin alfierja s plačo 8 skudov na mesec (Venturini, 1906, 329). Pojasnilo: »*Alfiere riformato è quel Soldato che dopo un lungo esercizio dell'armi in alcuno di questi gradi, fatto chiaro per segnalate prove di valore e d'esperienza, militava per elezione, e fuori delle compagnie, con grosso soldo, assumendo le fazioni piu arrischiare, ed assistendo nelle battaglie alla persona del Capitan generale, o all'insegna principale*« (Grassi, 1833, 341).

10 O postopnem prevzemanju vloge centralne in vseodločujoče sodne instance v Republiki od konca 15. stoletja dalje gl. Povolo (2017), zlasti glede vloge pri izrekanju in centralnem upravljanju s kaznimi izgonov, ki so bile tedaj (poleg galjotstva, prim. Klen, 1986) najpogostejše hude kazni. Prim. Povolo (2015a) prav tako v pogledu strukture sodnega obredja, kot se je oblikovalo skozi akuzatorne in nato inkvizitorne sodne postopke.

predstavniki starodavnih koprskih plemiških družin (vsaj od 15. stoletja; prim. de Totto, 1937; Stancovich, 1829). Kitili so se z nazivom Ser, večina neposredno vpletenih je nosilo naziv doktorjev, diplomirali so na Univerzi v Padovi, kot tudi razmeroma številni tedanji Koprčani (Sitran Rea, 1995; Stancovich, 1828). Sicer je bilo v Kopru približno 15 družin z grofovskimi nazivi, koprška družina Gravisija pa je bila edina v vsej beneški Istri z nazivom markizov.

Verjetno je bil sad večurnega prepira na usodno noč tudi podelitev službe pooblaščenca za vzdrževanje cest [*Deputato al Conciere delle Strade*]¹¹ Dr. Nicolòju del Taccu, funkcije, ki je očitno prinašala lepe prihodke, o čemer priča povpraševanje zanjo, saj jo je opravljalo kar sedem svetnikov.

Pa tudi potegovanje za občinske službe ni bilo tako usodno za nadaljnje dogodke. V ozadju je tlelo sovraštvo¹² med družinama Del Tacco in Del Bello, in sicer zato, ker se je bil Ottavio del Bello poročil s Cecilio, hčerko pokojnega Carla del Tacca. Ali lahko govorimo o prepovedani ljubezni, o koprskima Romeu in Juliji? Ali zgolj o zapletih pri izplačilu dote? Je šlo za nespoštovanje predporočnega dogovora?¹³ Zaenkrat ta vprašanja ostajajo le na ravni hipotez, kajti ustreznih dokumentov o usodi Ottavia in Cecilije nisem našel, zato pa sem zbral številne druge dokumente o maščevanju v Kopru leta 1686, ki je izhajalo iz tega spora in jih bom v nadaljevanju predstavil skladno z osnovnim ciljem pričujoče razprave: **fajda med običajem in sodnim procesom**.

Kljub temu, da smo za ta primer uspeli zbrati kar 45 dokumentov iz beneškega in koprškega arhiva (gl. spisak virov), je iz ohranjenih oziroma najdenih dokumentov¹⁴ razvidno, da je bilo tovrstne korespondence med lokalno oblastjo in centralnimi oblastnimi organi še veliko več. Iz dokumentacije pa je razvidno tudi, da so si v tem sporu, tako na lokalni kot osrednji sodni instanci Beneške republike, na vse pretege prizadevali za pomiritev sprtih strani po običaju. Namen je bil torej v prvi vrsti spraviti brata žrtve, Francesca del Tacca, s poglavitnima udeležencema v sporu, z Dr. Giulianom, bratom morilca Alviseja Del Bella, in njunim stricem, Domenico del Bellom. Vendar, ker so bile tudi druge koprške družine sorodstveno povezane, so v ta spor bili že od

samega začetka vključeni tudi markizi Gravisija. Ubiti Dr. Nicolò del Tacco je bil namreč po materini strani nečak Nicolòja Gravisija, Giovannija Battiste Gravisija in Leandra Gravisija, na strani Del Bellovih pa je bila v spor vključena še ena starodavna koprška plemiška družina, Belgramoni, na čelu z Dr. Eliom (Dok. 4, 5, 6, 7 in 19).

POMIRITEV

Kako pa so potekala ta pogajanja, dogovori in pritiski lokalne skupnosti in centralne oblasti na stranki v sporu? Lahko bi rekli popolnoma po običaju, kot je veljal še v srednjem veku, z eno bistveno spremembo: namesto lokalne skupnosti je temeljni pritisk izvajal osrednji beneški sodni organ, Svet deseterice.

Mandat za oblikovanje sodnega procesa *servatis servandis*, ki so ga Vodje Sveta deseterice podelili koprskemu podestatu že četrty dan po uboju, 10. septembra 1683 (Dok. 3), je slednjemu omogočil sprejeti stroge ukrepe, t. i. sekvestre, ki so pomenili tako hišni pripor kot možnost zaplembe premičnega in nepremičnega premoženja strankam v sporu. Kot smo že omenili, je koprski podestat še v noči umora odredil sekvester za Francesca del Tacca, kar je ta tudi pričakoval, zato je izginil in s skrivnega mesta grozil družini morilca z maščevanjem. Koprski podestat je nato 23. oktobra 1683 ukazal sekvester tudi za druge prej navedene vpletene osebe (Dok. 9), razen za Leandra Gravisija, ki je bil tedaj še vedno v izgonu, zaradi uboja Domenica di Valleja, »*povero opperario mentre di nottetempo da luoco a luoco trasportava un sacco di olive*«, kot se je slikovito izrazila prizadeta mati Giuliana Del Bello slabe tri leta kasneje (prim. Dok. 1 in 27). Ukrep Vodij Sveta deseterice je, na eni strani, povzročil še večje sovraštvo med strankami v sporu, po drugi strani pa jih je prisilil k iskanju rešitve.

Sledil je razkol med družinama, toda kljub temu sta stranki v sporu (fajdi) izbrali mediatorja, da bi dosegli mir. Medtem ko so bila pogajanja v teku, je lahko oškodovana stran nadlegovala sovražnika z zahtevami za zaplembo premoženja, preventivnimi aretacijami in podobnim; celo pozdrav in odzdrav oziroma njuna zavrnitev, sta že lahko bili gesti napovedi sovražnosti

11 *Conciere*; LLMEL (1973), 266: *Conciare*, 2.: *reparare, reficere*: popraviti, obnoviti; prim. še *conzàr* (Boerio, 1856, 194/195).

12 »[...] *ingrossato il sangue dei parenti, divinimo inimici* [...]« (Venturini, 1906, 329). *Inimicizia* je sinonim za *fajdo* (prim. Darovec, 2018; Carroll, 2017a, 2017b).

13 V gradivu notarjev, ki ga hranijo v PAK, je razmeroma veliko poročnih pogodb (*dote ali matrimoniali*), prim. Darovec, 1996.

14 V Državnem arhivu v Benetkah sem preiskal vse arhivske fonde, ki se nanašajo na kazensko sodstvo, vključno z njihovimi številnimi podserijami, kot so razvidna iz objavljenih inventarjev oziroma popisov (prim. <http://www.archiviodistatovenezia.it>), to so v prvi vrsti Consiglio di Dieci, Capi del Consiglio di Dieci, Camerlengo del Consiglio di Dieci, *Collegio (Minor Consiglio, Signoria, Pien collegio)*, *Senato, Avvogaria di Comun, Quarantia Criminal*. Toda ob tako obsežnih beneških arhivskih fondih in razvejani upravi, ki si je pogosto izmenjavala posamezne primere oziroma področja dela med posameznimi ustanovami oblasti, ne gre izključiti, da se bodo v bodoče pojavili še kaki dokumenti o tem zanimivem primeru. Vsaj 10 t. i. snopičev (f.=filze) arhivskega fonda ASVe, Consiglio di Dieci, Parti Comuni, z dokumenti prav za obdobje po krvnem maščevanju v Kopru leta 1686, pa je v izjemno slabem stanju in velikokrat povsem nečitljivih. Kljub temu ocenjujem, da je za razumevanje tedanjih družbenih odnosov ter delovanja pravosodja v konzultiranih dokumentih dovolj gradiva za ustrezno interpretacijo.

oz. fajde [*fajda hoc est inimicitia*]¹⁵. Takšno nagajanje z grožnjami in povzročanjem škode je bilo sicer v običajnem sistemu reševanja konfliktov, ki ga lahko poimenujemo tako fajda kot vindicta, vendetta, vengeance, revenge, maščevanje ali na Balkanu osveta, nekaj povsem običajnega. Temeljni družbeni namen je bil doseči častno poravnavo in pomiritev med sptimi stranmi, torej mir v skupnosti, ki so ga v svojih dokumentih tudi večkrat omenjali tako koprski podestati, ki so bili v teh letih spora v Kopru neposredno izvoljeni v Senatu Beneške Republike, kot tudi osrednji beneški sodni organ, Svet deseterice (Dok. 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 18, 20, 21, 23, 27, 29, 36, 37, 40).

Na te pritiske in grožnje ter s posredovanjem lokalnih mediatorjev, je, kot kaže, poglavito vlogo v pogajanjih prevzel Pietro Gavardo, prav tako član starodavne kopske plemiške družine, ki je v tistem času izvrševal funkcijo *Governatore dell'Armi*, in spti strani sta marca 1684 dosegli premirje. Premirje s prisego je bilo eno izmed najpomembnejših faz v ritualu reševanja sporov, ki je omogočilo nadaljna pogajanja za poravnavo in sklepanje miru in je ponavadi trajalo tudi do enega leta (prim. Darovec, 2018). Toda svečano zapisane listine z obljubami in prisego o neškodovanju ter o prijateljstvu,¹⁶ so si bile vpričo mediatorja Pietra Gavarda izrečene le med soudeleženi strankami, in sicer obojestransko med Domenicom in Giulianom del Bellom na eni in Giovannijem Battisto Gravisijem na drugi strani, ter med Francescom del Taccom in Eliom Belgramonijem in med Eliom Belgramonijem ter Giovannijem Battisto Gravisijem. Očitno pa tedaj še ni prišlo do premirja med Francescom del Taccom in Domenicom ter Giulianom del Bellom, poglavitnimi zastopniki žrtve in storilca. O tem priča tudi pripis, da sta bila sekvestra oproščena le Giovanni Battista Gravisij in Elio Belgramoni (Dok. 4, 5, 6, 7 in 19).

Verjetno je bilo pričakovano, da bosta podobno »prijateljstvo« potrdila tudi Giuliano del Bello in Francesco del Tacco. Toda do tega ni prišlo in junija 1684 so med nepomirjenimi vzniknila nadaljnja nesoglasja (Dok. 8–13). Vodje Sveta deseterice so ostro reagirali in zahtevali od kopskega podestata, da v roku 15 dni zagotovi spokoj in mir v mestu in naj poroča, kdo so tisti, ki ga kršijo, ker bodo proti njim sprejeli potrebne ukrepe, s katerimi jih bodo prisilili na pokornost.¹⁷ Kot kaže pa je ta grožnja delovala prav obratno: Giuliano del Bello je namreč, pod pretvezo, da bi rad šel pojasniti Svetu deseterice o razprtijah med družinami, ki jih je povzročil njegov brat Ottavio s tem, ko se je poročil s Cecilio del

Tacco, brez podestatovega dovoljenja odšel iz hišnega pripora [*sequestro*] v Benetke, kar je ta označil za pravi škandal. Ob tem je prvič zagovoril Francesca del Tacca, ki naj bi bil pripravljen sprejeti pomiritev (Dok. 9). Vodje Sveta deseterice so dali jasno vedeti, da Giuliana del Bella ne bodo sprejeli, da pa mu mora za tak prekršek podestat naložiti še dodatno kazen sekvestra (Dok. 10).

Kot kaže je večji interes za pomiritev izkazoval Francesco del Tacco, torej predstavnik žrtve, ki bi sicer po običaju imel prvi pravico do maščevanja. Morda je prav zato tedanji koprski podestat, Nicolò Barbarigo, dovolil Francescu del Taccu, ki je bil v hišnem priporu [*sequestro*], oditi v Benetke na sestanek s Svetom deseterice, in tam ostati dokler bi bilo, po presoji organa, potrebno, da predstavi svoje razloge za zavračanje premirja (Dok. 11). Vodje Sveta deseterice so 14. julija 1684 Francescu del Taccu dovolili prihod v Benetke (Dok. 12) in koprski podestat je 22. julija 1684 poročal, da mu je odobril odhod (Dok. 13).

Ob tem se je koprski podestat in kapitan, Nicolò Barbarigo, v novembrskem pismu Vodjem Sveta deseterice, očitno zavzel za Francesca, saj je povzel njegove razloge za zavračanje premirja, ki pričajo o še enem značilnem dogajanju v tovrstnih sporih. Navaja, da je bil sprva menil, da Francesco del Tacco neupravičeno zavrača sporazum z del Bellovimi. Nato pa je izvedel, da naj bi Francescu del Taccu Del Bellovi za pomiritev ponujali ugodno (občinsko) službo, nato pa ji nasprotovali in zanikali odgovornost v primeru smrti njegovega brata Nicolòja del Tacca, zaradi česar se je spor ponovno zaostрил (Dok. 11, 14).

O uspešnosti Francescovega poletnega obiska pri Svetu deseterice težko sodimo. Dejstvo je, da so bili poglavitni vpleteni še v začetku novembra 1684 v hišnih priporih, »že več kot eno leto in nekaj mesecev«, kot poroča koprski podestat. Pri tem je še dodal, da si je za res prizadeval »*di veder stabilita la quiete a questa Città, e la pace tra lui* [Francesco del Tacco] *da una et Don Domenico, e Dr. Giulian del Bello dall'altra*« (Dok. 14), ter da si je z vsemi močmi prizadeval obnoviti pogajanja med sptimi; toda vse dotlej to ni prineslo zelenega učinka.

Čeprav je koprski podestat v tem delu, skladno z uveljavljajočo se filozofijo in politiko državnega kaznovanja, ki sta zločin in kazen individualizirali v nasprotju z običajem, ki je prisojal odgovornost celotni skupnosti storilca, pritrđil mnenju del Bellovih, izpričuje njegov nadaljnji zapis veliko razočaranje nad njihovim postopanjem in s tem nad nezmožnostjo sklenitve premirja v

15 Viri pričajo, da je bila beseda *fajda* prvič dokumentirana v latinščini, v *Edictum Rothari*, zbirki Langobardskega plemenskega prava iz 7. stoletja, kjer navaja: *fajda hoc est inimicitia*. Večina relevantnih predpisov o običaju maščevanja, od antike do srednjega veka, vključno z nekaterimi bibličnimi napotki, sta zbrala in prevedla v angleščino Smail & Gibson, 2009.

16 »*Dichiaro io Domenico del Bello [...] che il Signor Compare Marchese Gio Battista Gravise è stato sempre da me riverito per signore et amico singolare, non havendo mai concepito contro il medesimo alcun sentimento diverso et che l'espressioni nel mio costituito [...]»* (Dok. 6); Omemba *constituto*, pomembnega dela obrednega sodnega procesa, v tej prisegi premirja (prijateljstva in spoštovanja) priča, da je prej prihajalo do medsebojnih obtožb in tožb.

17 »[...] *mentre col Consiglio di X:ci sarano prese quelle vigorose deliberationi nel a' ridurli alla dovuta obediencia*« (Dok. 8).

Slika 5: Celica v novih zaporih (Prigioni Nuove) ob doževi palači na Rivi dei Schiavoni, Benetke (Vir: Wikimedia Commons).

skupnosti. Zato se je zavzel in predlagal Svetu deseterice, naj sprejmejo vse potrebne ukrepe, da se zagotovi spokojnost in mir v skupnosti (Dok. 14).

Vodje Sveta deseterice so se čez štirinajst dni, 17. novembra 1684, odločno odzvali in zahtevali, da se vsi trije vpleteni, Francesco del Tacco ter Domenico in Giuliano del Bello takoj zglasijo pri njih v Benetkah, kjer bodo oni poskrbeli za spokojnost in mir med podložniki [*la quiete, e la pace tra sudditi*] (Dok. 15, 16). Vedelo se je, kaj to pomeni za pozvane: vsak pridržani je bil najprej nekaj dni zaprt v prostorih brez svetlobe, nato pa še več dni v zaporu s svetlobo, vendar obenem podvržen strogim preiskovalnim postopkom, lahko tudi z uporabo torture (Povolo, 2015a). Da se je to dogajalo tudi v našem primeru, pričajo nekateri dokumenti (Dok. 27, 29, 38).

Najprej so pozvali na pričevanje Giuliana del Bella in Francesca del Tacca. Na podlagi njunih pričevanj so Vodje Sveta deseterice 30. decembra 1684 odločili, da se morajo v tej zadevi pred sodiščem zglasiti že pozvani Domenico del Bello, toda zglasiti sta se morala tudi Giovanni Battista in Nicolò Gravisi. (Dok. 17). Kljub strogosti sporočil je Svet deseterice [*Tribunal nostro*] še vedno stremel k umiritvi nesoglasij med družinami (Dok. 18), oziroma hišami [*Case*], kot se v virih izražajo za označevanje sorodstvenih klanov.

Kako neprijeten je znal biti tak poziv in kako so se mu želeli na vsak način izogniti, priča kar nekaj nadaljnjih dokumentov. Domenico del Bello, prvič pozvan v Benetke že 17. novembra 1684, se tudi po zgoraj omenjenem, decembrskem pozivu, ter po nadaljnjem, 15. januarja 1685, še ni odzval vabilu (Dok. 18), niti po pozivu koprskega podestata 28. januarja 1685 (Dok. 20). Vselej se je namreč skliceval na bolezen in visoko starost [*la causa delle sue indisposizioni, e decrepita età*; Dok. 17]. Potem ko pozivi niso zalegli, so Vodje Sveta deseterice 19. februarja 1685 naročili koprskemu podestatu, naj ga da zapreti (Dok. 21). Približno deset dni zapora,¹⁸ pa četudi v domačem Kopru, je očitno zadoščalo, da je Domenico del Bello raje izbral naporno pot v Benetke, kamor je prispel 3. marca 1685 na podestatomem konju (Dok. 22) in seveda v spremstvu vsaj dveh njegovih biričev.

Nicolò Gravisi, ki se zaradi študija v Padovi ni udeležil premirja v marcu 1684 (Dok. 19), se je pozivu sodišča, izdanemu 30. decembra 1684, uspešno izogibal le do 8. marca 1685, ko so ga na ukaz Vodij Sveta deseterice zajeli v beneški četrti Castello in ga odvedli do rektorja Padove (Dok. 23), kjer je bilo zloglasno sodišče s posebnimi pooblastili in kjer je bilo sojeno že mnogim plemičem Beneške republike (Povolo, 1997). Do tedaj pa še vedno niso uspeli prijati Giovannija Battista Gravisija. Toda bržkone jim je to pred 28. marcem uspelo. Tedaj je namreč Nicolò Gravisi napisal prošnjo beneškemu dožu [*Serenissimo Principe*], naj sprejme Leandra Gravisija v beneško vojsko (Dok. 24), 31. marca 1685 pa so Vodje Sveta deseterice naročili koprskemu podestatu naj vrne zaplenjene premičnine iz hiše Domenica del Bella (Dok. 25). Lahko predpostavimo, da se je to lahko zgodilo le v primeru, ko sta sprti strani dosegli soglasje in da je tedaj (med 8. in 28. marcem 1685) prišlo do sklenitve svečanega miru, ki ga omenjata Nicolò Gravisi v svoji kasnejši obrambi¹⁹ (Dok. 38), in Giulia, mati Giuliana del Bella, v svojem prvem pismu 17. junija 1686.²⁰

Sklenitev svečanega miru vpričo Sveta deseterice nakazuje ritualni obrazec, po katerem se je storilec oziroma storilčeva stran z gestami ponižanja in prošnjami za oprostitev, v znak zadoščanja, morala pokloniti užaljeni strani. Po sprejemu oprostite je sledila prisega o prijateljstvu, temu pa so v znak trajnega miru sledili rokovanje, objem in poljub miru²¹ med predstavniki sprtih strani. Ritual, ki ga je zapisal že bolonjski notar, sodnik in univerzitetni profesor Rolandino sredi 13. stoletja v učbenik za notarje (Darovec,

18 »[...] Sig.r Domenico del Bello che fu chiamato più volte dal Eccelso Consiglio a Venetia, e non volse mai andare se non prigione?« (Dok. 38).

19 Gre za t.i. *difesa*, ki jo je v drugem delu sodnega procesa, imenovanem *processo difensivo* (prim. Povolo, 2015a, 217–219), obtoženi predstavil v svojo obrambo.

20 »[...] fu stabilita la pace et rattificata alla presenza dell'Eccelso Tribunale, con le dovute solenni formalità« (Dok. 27).

21 O razširjenosti geste poljuba miru v postopkih sprave in drugih javnih obredih v srednjeveški družbi glej odlično študijo Petkov (2003).

Slika 6: Turško obleganje Dunaja leta 1683, Frans Geffles (Vir: Wikimedia Commons).

2018), zasledimo praktično v vseh evropskih srednjeveških in zgodnje novoveških dokumentih,²² vsaj do konca 19. stoletja pa se je kot izpričan svečani običaj ohranil zlasti na območju Črne gore, Hercegovine in Albanije (Bogišić, 1999; Hasluck, 1954; Boehm, 1984; Ergaver 2016, 2017; Muir, 2017).²³

Žal zaenkrat omenjenega dokumenta miru nisem našel; toda če so se povsem ravnali po običajnem ritualu, zapis takega akta niti ne bi bil potreben: dovolj je bil javni ritual vpricho vseh poglobitvinih udeležencev, ki je mir potrdil. Kakorkoli že, obravnavani dokumenti o tem primeru nazorno pokažejo, da so vse glavne udeležence družinskega spora med koprskimi plemiškimi družinami (Francesca del Tacca, Giuliana del Bella, Domenica del Bella, Nicolòja Gravisija in Giovannija Battista Gravisija), zaradi uboja Nicolòja del Tacca leta 1683, ki ga je storil Alvisé del Bello, po skoraj poldrugem letu neuspešnega reševanja spora na lokalni ravni, Vodje Sveta deseterice na silo privedli v Benetke, jih zaprli v njihove zloglasne zapore, dokler jih niso marca 1685 prisilili k sklenitvi miru. Mir je bil sklenjen z zelo stisnjenimi zobmi (Dok. 38).

Predvsem so Gravisiji zamerili del Bellovim, ker so jih ponovno vmešali v spor, ki ga sami niso želeli zaključiti. Že tako so bili užaljeni zaradi številnih omejitev s sekvestri,²⁴ najbolj pa so jim zamerili, da so zahtevali privedbo Giovannija Battista Gravisija pred Svet deseterice, po tem, ko se je z nasprotno stranjo že pomiril.²⁵ Nicolòja Gravisija pa so v Benetkah v četrti Castello, kot je že bilo povedano, celo javno aretirali.

Zato morda ni slučajno, da je Nicolò Gravisija 28. marca 1685, verjetno takoj po (prisilno) sklenjenem miru, pisal beneškemu dožu prošnjo, naj sprejme njegovega brata Leandra Gravisija (1640–1721) v beneško vojsko (Dok. 24). Leandro je bil namreč v izgonu iz Beneške republike zaradi uboja Domenica di Valle, ki ga je bil zagrešil leta 1673 (Dok. 1, 27), toda izkazal se je v številnih najemniških vojskah. Zadnjih dvajset let si je nabiral vojaške izkušnje v Milanu pri cesarski vojski, najprej pa je začel v beneški vojski kot *alliere* nato pa kot kapetan. Kot najemnik je sodeloval v bitkah na Ogrskem, nato pri zavzetju Bona, v bitki pri Treverih, zaradi njegovega poguma so ga kot kapetana

22 Poglavitna literatura, ki potrjuje to tezo: Van Caenegem, 1954, 280–307; Bossy, 1975, 21–38; White, 1986; Miller, 1990; van Eickels, 1997, 133–140; Muir, 1998; Brown, 2003, 43–64; Carroll, 2003; Althoff, 2004, 136–159; Niccoli, 2007; Bellabarba, 2008, 77–78; Smail, Gibson, 2009; Roach, 2012, 360–365; Smail, 2012; Marinelli, 2017.

23 Posebno pričevalno vrednost imajo tudi likovne upodobitve, npr. slika Paja Jovanovića na naslovnici tega zvezka.

24 »[...] gli assedii de' sequestri, i dispendii de Venetia [...]« (Dok. 38).

25 »Giunto poi il Signor Domenico a Venetia non venne voglia agli Aversarii di far chiamare ivi anco Gio: Battista mio Fratello, benchè in Capodistria già pacificato?« (Dok. 38).

Slika 7: Francesco Morosini osvoji Navarin Vecchio (Pylos) na Peloponezu junija 1686 (Vir: Libero.it <https://digilander.libero.it/arup/morosini.html>).

poslali za nekaj časa na Sicilijo, kjer je postal guverner trgov [Governatore delle Piazze] tega kraljestva. Prošnja Nicolòja Gravisija je bila odobrena.

Med letoma 1684 in 1699 je namreč potekala t. i. Morejska vojna oziroma vojna med Benečani in Osmani za Peloponez, ki so ga Benečani tedaj tudi postopoma osvojili in jim je bil priznan v t. i. Karlovcem miru. Mir v Sremskih Karlovcih je končal tudi habsburško-turško vojno (1683–1697), ki se je začela z drugim obleganjem Dunaja. Po teh dogodkih je Osmanski imperij postopoma le še izgubljal svoje posesti v Evropi.

Tovrstne vojne so bile v tistem času izvrstna prilika za vse izgnance, da so zaprosili za službo v vojski, in v kolikor so jih sprejeli, so bili oproščeni kazni.²⁶ Tega so se nedvomno veselili mnogi izgnanci [banditi], ki so se klatili po nevarnih gozdovih in prerijah, kjer jih je lahko vsakdo nekaznovano ubil in za to prejel še nagrado (Wilson, 1988; Povolò, 2017; Rossetto, 2017). Toda Leandro je bil dobro situiran in v tem pogledu varen v okviru milanske cesarske vojske. Ga je domov na prošnjo brata Nicolòja in strica, grofa Almerica Sabinja, gnala le ljubezen in čut do obrambe domovine? Ali zgolj dejstvo, da je bil edini, ki ni sklenil miru?

MAŠČEVANJE

V nedeljo dopoldne, 6. junija 1686, je Leandro Gravis na osrednjem koprskem trgu pred vhomom v Pretorsko palačo, na istem mestu kot je bil storjen umor leta 1683, nenadoma pristopil k Giulianu del Bellu. Ta naj bi ga bil prijazno pozdravil, toda Leandro mu ni odzdravil, temveč je od Giuliana del Bella, kot ujec umorjenega Nicolòja del Tacca, **zahteval krvni davek**. Del Bello se mu ni ne opravičil ne nakazal možnosti povračila, ampak ga je s prstom podrezal po brkih, češ, »*kaj se pa repen-*

Slika 8: Markiz Leandro Gravis (Caprin, 1905).

čiš!». Leandro je v tistem trenutku izvlekel majhno pištolo, podobno oni, s katero je Alvis 3 leta prej ustrelil njegovega nečaka, in po trgu so odjeknili besni krik »*A te!*« (»*Tu imaš!*«) in dva strela, pod katerima je Giuliano del Bello obležal v mlaki krvi (Dok. 26, 27). Markiz Leandro Gravis je takoj zatem zbežal po koprskih ulicah in s hitro barko pobegnil v habsburški Trst, od koder je že naslednji dan pisal beneškemu dožu in upravičeval svoje dejanje s »*perché quello ho fatto è giustamente e fu fatto onorevolmente.*« (Dok. 26), kot je bilo že uvodoma opisano.

INKVIZITORSKI SODNI PROCES

Tokrat pa je Svet deseterice 19. junija 1686 odredil *Processo col rito* (Dok. 27, 28), kar je pomenilo inkvizitorski sodni postopek (Povolò, 2015a). Za to so se odločili na podlagi poročila aktualnega koprskega podestata in kapitana, Vettorja da Mosta, ter pisma Giulije, matere ubitega Giuliana del Bella.

Za vodenje procesa, vključno z izrekom kazni, je Svet deseterice pooblastil koprski Regiment, to je koprskega podestata in kapitana, ki so mu posebej naročili,

²⁶ Prim. zgodbo o Zanzanúju, banditu iz Lago di Garda, ki ga v podobnem primeru niso pomilostili (Povolò, 2011), ali o katalonskem banditu Perotu Rocaguinardi, omenjenem v Cervantesovem Don Kihotu, ki je leta 1614 prejel pomilostitev (Povolò, 2017, 45).

da mora v tej zadevi vse skrbno zapisovati njegov kancelar [*Cancelliere*].²⁷ Skladno s temeljnimi značilnostmi inkvizitornega procesa so podestatu podelili pravico, da je zagotovil pričam anonimnost, za ustrezne informacije je lahko sosterilce tudi oprostil krivde, če le ni bil glavni akter ali naročnik, ter da je krivce lahko v imenu Sveta deseterice kaznoval »*nelle pene di vita, bando perpetuo e deffinitivo da questa Città di Venetia e Dogado e da tutte le altre Città, Terre, e luoghi del Dominio Nostro, terrestri e maritimi navilii armati e disarmati, priggion, galea, relegation, confiscation de Beni, e colle taglie, che vi pareranno*« (Dok. 27, 28).

To je klasična dikcija tedanjega pravnega reda, ki je obsojenega izgnala iz dežele in ga prepustila na milost in nemilost »divjini«. Še več, lahko so mu tudi zasegli vse premoženje in dodatno denarno kaznovali. Ne le, da je takega izgnanca lahko vsakdo nekaznovano ubil, zanj so bile izdane še državne tiralice z denarnimi nagradami, ki so se v splošnem gibale med 500 in 1.000 beneškimi lirami, odvisno od pomembnosti in teže prekrška. Kazen izгона je skratka pomenila, da se je nekdo lahko izgnancu legalno maščeval, ne da bi za to bil kaznovan (Miller, 1990, 238).

V državni zakonodaji in pravosodnem sistemu pa se je vsaj od srede 16. stoletja ohranil tudi običaj, da se je izgnani lahko osvobodil. Za to sta obstajala dva načina: ali so se pobotali s primerno odškodnino in častnim (ritualnim) ponižanjem ali pa je izgnanec ubil drugega izgnanca in se tako odkupil oziroma osvobodil. Medtem ko je do konca srednjega veka lokalna skupnost imela nadzor in evidenco nad izgnanci, je tudi ta mehanizem od srede 16. stoletja dalje državna oblast postopoma povsem prevzemala v svoje roke, in to ne le v Beneški republiki, temveč v skoraj vseh srednje- in zahodnoevropskih deželah.²⁸ Iz arhivskega gradiva t. i. »*Voci Liberer Banditi*« (ASVe. Senato. Taglie) je jasno razvidna ta pestrost družbenih odnosov: v kolikor je izgnanec dokazano ubil drugega izgnanca (mdr. je v dokaz moral prinesiti glavo bandita), je bil sam osvobojen.²⁹ Lahko pa je celo nekdo drugi ubil nekega izgnanca ter za ustrezno povračilo predal »Voce« drugemu izgnancu, ki ga je nato beneški Svet deseterice pravnoveljavno

oprostil. Po načelih in skladno z običajem je država z zakonskimi odredbami postopoma prevzemala izvrševanje in nadzor nad lokalnim pravosodjem.

Bojazen pred kaznijo izгона, zlasti pa pred zaplembo premoženja, je tako del Bellove kot del Taccove prisilila v sklepanje premirja in svečanega miru. Morda je del Bellove prav vera v nastajajoč državni nadzor nad pravosodjem in monopolizacijo nasilja navdajala z upanjem, da do krvnega maščevanja ne bo prišlo ter se zato niso bili pripravljene pomiriti po običaju, skladno s sklenjenim mirom z del Taccovimi in Gravisiji. Toda očitno so se ušteli. O tem posredno priča tudi pismo Giulianove matere, ki je priloženo k Dok. 27. V njem se je seveda zavzela za svojega nedolžnega preminulega sina, ki naj bi bil verjel, da so se s sklenitvijo miru polegli spori in opustili načrti sovraštva in maščevanja. Verjel naj bi tudi v javno varnost in zaščito, ki naj bi zagotavljala »rast številnih plodnih miroljubnih oljk, ne pa pogrebnih cipres«, kot se je mati poetično izrazila.³⁰

Temeljnega ozadja spora Giulianova mati ne omeinja, zato pa razkriva zanimive podrobnosti domnevne organizacije in samega dogodka krvnega maščevanja (Dok. 27):

Qui gionto [Leandro Gravis] per un mese incirca fu sempre accompagnato ad ogni momento dalli predetti et altri suoi congionti finché, maturato il concerto, e preveduta vicina l'opportunità di coglier l'infelice figliolo, allestita prima barca espedita a sei remi, tre giorni trattenuta otiosa e ferma et in questi tre gorni a ponte lasciato sempre solo abbandonato dalli predetti suoi congionti [Francesco e Iseppo del Taco et Nicolò Gravis] esso Liandro benché alla larga non lo perdessere di vista come da molti fu ben osservati, la mattina sei corrente finalmente gionta l'hora fatale, incontrato il misero figliolo che lo salutò profondamente com'era solito fare e corrisposto sempre dall'Omicida, invece della corrispondenza all'ultimo saluto, posta mano ad una Pistola gliela scaricò con dirgli con voce arabiata »A te!« e così trafitto spirò sotto l'occhio dell'Illustrissimo signor consigliere Vice Podestà e nella publica Piazza.

27 Cancelliere je moral imeti ustrezno pravno izobrazbo, večinoma so bili notarji. Na njih je temeljil ves pravni red v posameznih komunih. Vsaka zamenjava podestata (mandat praviloma 16 mesecev) je prinesla tudi zamenjavo kancelarja. To sta bila najprej edina vrhovna predstavnika Beneške republike v Kopru, kasneje se je pridružil še consigliere, ki je vršil tudi funkcijo vice-podestata, kot je jasno izpričano v našem primeru (Dok. 27), je pa bilo v upravi nameščenih tudi nekaj stalnih domačih uradnikov (Darovec, 2002), poleg teh pa je bilo v mestu razmeroma veliko domačih notarjev (Darovec, 2015).

28 O skupnih značilnostih običajnega sistema reševanja sporov izpostavljam nekaj klasičnih primerjalnih del: Frauenstädt, 1881; Westermarck, 1906; Heusler, 1911; Brunner, 1939; Bloch, 1961; Gluckman, 1955; Malinowski, 1959; Wallace-Hadrill, 1959; Black-Michaud, 1975; Roberts, 2013; Verdier, 1980; Boehm, 1984; Stein, 1984; Damaška, 1986; Rouland, 1992; Netterstrøm, Poulsen, 2007. V prevodu v slovenščino velja omeniti naslednja dela: Evans-Pritchard, 1993; Radcliffe-Brown, 1994; Bianco, 2011 in Povolò, 2015b. Med Slovenci so prvi o problematiki maščevanja pisali: Miklosich, 1888; Dolenc, 1939 in Vilfan, 1943.

29 Kako vsesplošno je bil razširjen ta običaj v evropskem prostoru pričajo dokumenti iz drugih evropskih dežel vse do konca 18. in ponekod tudi v 20. stoletje (prim. v članku navedeno literaturo, zlasti izpostavljam dela: Miller, 1990; Smail, 2012; Rousseaux, 1997; Faggion, 2017; Povolò, 2017; Rampanelli, 2017; Rossetto, 2017; Vidali, 2017). So pa kot pri vsakem kulturnem sistemu tudi v tem lokalne posebnosti: Miller navaja primere za Islandijo, kjer so v 14. stoletju poznali več stopenj izgnanstva, za nekatere je zadoščal le en umor izgnanca, v drugih primerih pa je za svojo osvoboditev moral izgnanec ubiti 3 druge izgnance (Miller, 1990, 239, 361).

30 »[...] sperava che accompagnato dall'ombra della publica protezione havessero a crescere copiosi e fecondi gli olivi pacifici e non funesti cipressi [...]« (Dok. 27).

Slika 9: Benetke, doževa palača, dvorana Sveta deseterrice (Vir: Galleria Querini-Stampalia, Pinterest).

Ter nadaljuje z opisom, ki je nato postal poglavitni del obtožnice v procesu proti Nicolòju Gravisiju kot poglavitnem sokrivcu in soorganizatorju:

Immediate fatto cenno del predetto Liandro alli sopradeti che stavano in osservatione del fatto d'unirsi seco lui, non solo lo fecero, ma lo scortarono alla barca in puoca distanza et in quell'intervallo uniti gli ufficiali per ordine di quell'illustrissimo consigliere per inseguir l'Ommicida, posero mano alle spade contro di loro per trattenerli et assicurare allo stesso l'imbarco che seguito anco felicemente fu trasportato a Trieste.

Prav zadnji del tega pričevanja, da so se nekateri privrženci Leandra Gravisija celo s sabljami nastavili proti biričem ter mu tako omogočili srečni pobeg v Trst, ter obtožba, da so ga že prej obiskovali v Benetkah in tako načrtovali maščevanje, so bili osnova za prvo fazo inkvizitornega sodnega postopka, to je za *processo informativo* in *processo offensivo* (Dok. 30, 31, 32). Ta je v prvi vrsti vključeval zaslišanje obtoženca oziroma obtožencev, tudi s torturo, zaslišane pa so bile tudi priče, vendar obtoženi z njihovimi izjavami ni bil seznanjen. Rezultati teh zaslišanj so privedli do izoblikovanja obtožnice, to je do *costituto oppo-*

sizionale. Ta je bil tudi osnova za prehod v drugi del sodnega procesa, t. i. *processo difensivo*, v katerem se je obtoženi z *difesa* lahko zagovarjal za obtožbe, navedene v *costituto opposizionale*. Tretji, zaključni del sodnega procesa, pa je bila razglasitev sodbe (Povolo, 2015a, 217–233). Sodba je zaključila zapleteno sodno proceduro, čeprav sta lahko stranki z mirovnim sporazumom prekinili sodni postopek v vseh fazah sodnega procesa oziroma so s tem dejanjem lahko občutno vplivali na vsebino rzsodbe.³¹

Tak sodni proces je doletel tudi Nicolòja Gravisija. Njegov zagovor [*difesa*] pa nam poleg njegovega stališča razgrinja še druge zanimivosti iz tega spora, ki nam nazorno osvetljujejo posebnosti sodnega procesa in novih oblik kazenskih postopkov.

Najprej kaže ugotoviti, da Nicolòjev zagovor, poleg uvodnega in zaključnega dela, obsega 20 poglavij [*capitoli*] natančnih odgovorov na poglavja iz obtožnice, tj. *costituta opposizionale*. Zagotovo je pri pisanju zagovora pomagal izvedeni pravni strokovnjak, ki pa je bil v takih primerih vselej anonimn (Povolo, 2015a, 224).

V tedanjem značilnem sočnem pravnem jeziku, ki mu ni manjkalo literarnih vstavkov, dovtipov in domislic, sklicevanj na mnenja tedanjih pravnih strokovnjakov,³² odlomkov iz svetih spisov, pa tudi ponižnosti in pozivanj na božjo pričo, milost in resnico, Nicolò Gravisij zavrže vse navedbe iz obtožnice [*costituto*]. Za vsako svojo navedbo našteje tudi priče, nekatere se več ali manj ponavljajo, druge ne, v glavnem so iz vrst lokalnega plemstva, vendar tudi iz drugih družbenih slojev.

Vsekakor kaže iz dokumenta (Dok. 38) izpostaviti naslednje. Kot čudaški argument [*un così sinistro argomento*] je Nicolò zavrnil razlog, da je lahko nekdo osumljen krivde le na podlagi dejstva, da je zaradi smrti nečaka užaljen [*offeso*]. »Sovraštvo [*inimicitia*] mora biti živo, moje pa je ugasnilo s sklenitvijo miru«,³³ še pristavlja Nicolò. Na več mestih v svoji *difesi*, še zlasti pa v uvodnem delu, je poudarjal, da je storilec znan, umor se je zgodil podnevi, na javnem mestu, zaradi česar ga nimajo pravice preganjati.

Za povsem krivično [*così iniqua imputazione*] pa je označil obtožbo, ki je izhajala iz začetnega dela *Costituta*,³⁴ in sicer da naj bi se bil upiral sklenitvi miru. Med drugim se je v svojo obrambo spraševal: »Če ne bi želel privoliti v mir, bi se nemara tako kmalu strinjal z izborom mediatorja? Ali bi bil potem pripravljen takoj sprejeti pogoje, ki jih je bil določil mediator?«³⁵ Toda, pravi na nekem drugem mestu, »Če bi bil mir sklenjen prehitro, kdo bi lahko rekel, da ne bi še prej prišlo do

31 »Before reaching a sentence, the judge could decide to use torture, obviously in cases marked by the atrocity of the crime and lack of sufficient proofs. The decisive role attributed to confession and to torture clearly shows the importance assigned to the truth that lay in the mind and personality of the defendant. Only here can we identify a real interrogation, but the position in which it was placed (i.e., at the end of trial proceedings) clearly excludes the possibility of idering the judge's activity as inquiry« (Povolo, 2015a, 219).

32 Tako imenovani traktatisti, pisce traktatov; prim. Povolo, 1997; Withington, 2013; Carroll, 2016; Bellabarba, 2017.

33 »[...] la inimicitia deve esser viva, e la mia è stata estinta con la pace« (Dok. 38).

34 »Così veggo essermi opposto nel primo ingresso del Costituto« (Dok. 38).

35 »Se non havessi voluto assentir alla pace, sarei divenuto così subito alla elezione del Mediatore? Stabilite dal Mediatore le condizioni, sarei stato così pronto ad abbracciarle?« (Dok. 38).

maščevanja?«. ³⁶ In še: » [...] *Ali je bila nasprotna stran pripravljena na vsako zadoščanje, kot se je od nje pričakovalo? Tega zagotovo ni mogoče označiti kot nasprotovanje miru, ampak kot razlikovanje v stališčih in pogojih, in tega razlikovanja ni mogoče pripisati eni strani bolj kot drugi*«. Nato je dodal: »*Ma poi, la ventilation della pace non denota intenzione di coltivarla?*«.

Njegovo razglabljanje nam pravzaprav razkrije, kako so pogajanja potekala: prek mediatorjev so eni drugim najprej sporočali predloge pogojev za pomiritev, nato je vsaka stran o njih preudarjala in šele ko so jih uskladili, so lahko razpravljali in sprejeli odločitve za sklenitev sporazuma [*trattati*].

Uvodni del obtožbe [*costituto opposizionale*] je torej želel dokazati, da je bil Nicolò Gravisi sovražen [*inimico*] do del Bellovih. Danes bi rekli, da so dokazovali motiv za kaznivo dejanje, tedaj pa je bil to že dokaz za fajdo. O tem nas prepričata še naslednji dve obtožbi, ki sta prav tako zanimivi z vidika običajnega sistema reševanja sporov.

»*Mi si è opposto in secondo luoco del Costituto che mai cavassi il Cappello al dr. Giuliano, se ben da lui provocato*«. Kot gesto izražanja sovražnosti so torej šteli, da se predstavniki sprtih strani, ko so se npr. srečali na ulici, niso pozdravili, in sicer tako, da so pri tem rahlo privzdignili klobuk. Morda pa je bilo še večje izkazovanje sovražnosti in nasprotovanje sklenitvi miru po običaju dejstvo, da se storilec oz. član njegove skupnosti, ni udeležil pogreba žrtve: »*Mi è stato rinfaciato il non esser andato sopra il Cadavero*«. ³⁷ Vsekakor je k temu pomembna obtoženčeva pripomba v 11. poglavju: »*Toda, ali je Francescu del Taccu kaj koristilo, ker je šel?*«. ³⁸ Kar očitno pomeni, da so v isti zadevi sodili tudi Francescu. Obe obtožbi je Nicolò s pojasnili zavrgel.

Zanimivo je, kako je oporekal tem obtožbam. Ponovno z nizanjem natančno usmerjenih (samo)vprašanj, zakaj naj bi bil tako nespameten, da bi javno izkazoval sovraštvo in tako sam objavil maščevanje? Nazadnje je zaključil: »*La dottrina, che si possono far vendette contro i Congiunti dell'offensore non caderebbe contro di me, che sono Fratello dell'uccisore?*«

Osrednji del obrambe, ki ga sestavlja kar 16 od 20 poglavij [*capitoli*], je namenjen zavračanju obtožb o njegovem sodelovanju pri maščevalnem umoru Giuliana del Bella. Pomagajo nam sestaviti celoto na podlagi podrobnosti, ki jih ni v dveh obremenilnih pismih matere Giulie del Bello (Dok. 27, 29).

Po odobreni prošnji o sprejemu Leandra Gravisija v beneško vojsko, v času vojne za Morejo (Peloponez), je

Slika 10: Ca' Michiel, Canale grande, Benetke (Vir: Wikimedia Commons).

Leandro z nekaterimi drugimi tovariši iz Milana prišel februarja 1686 v Benetke. Še pred odhodom v boj je izrazil interes, da bi obiskal rodni Koper. Toda nenadoma naj bi zbolel, zato ga je šel v Benetke obiskati brat Nicolò in je pri njem ostal vsaj en mesec. Stanovala sta v hiši *Monsù Verdura*, kmalu pa sta v Benetke prišla tudi Francesco in Iseppo del Tacco, ki pa sta se nastanila v *Ca' Michieli*. To naj bi dokazovalo njihovo dogovarjanje za izvedbo maščevanja. Obtoženi je zavrnil vse te namige, med drugim tudi z naslednjim: »*V Benetkah sem bil zaradi ljubezni do brata, ne pa zaradi sovraštva do katerekoli osebe*«. ³⁹ Zanimivo pa je, da v svoji *difesi* ni omenil enega meseca bivanja Leandra v Kopru in drugih obtožb glede hitre barke, ki ga je čakala v koprskem pristanišču, kar je v svojem pismu opisovala mati Giulia del Bello.

Tri dni pred usodnim petim junijem 1686 je v koprsko pristanišče pri Izolskih vratih priplula barka na 6 vesel. Leandro Gravisi je bil tedaj že mesec dni v Kopru, vselej obdan s svojimi sorodniki in prijatelji. ⁴⁰ Bili so še vedno razburjeni nad sramotnim mirom, ki so ga bili primorani na silo sprejeti. Kolikšna je bila odškodnina za žalitev, če je sploh bila določena, se ne ve, toda v vsakem primeru so se del Taccovi in markizi Gravisiji počutili prikrajšane. Morda so pričakovali, da bo stran del Bellovih razumela njihove namige, da bodo nadaljevali reševanje konflikta po običaju, z mediatorji in dogovorjeno odškodnino ter tako prišli do častne rešitve za obe strani. ⁴¹ Toda pobude s strani del Bellovih ni bilo. Tiste tri dni naj bi Leandro vsak večer sam hodil po po-

³⁶ »*Se la pace fosse stata conclusa più presto, non sarebbe detto che fu a fine di prevenir più facilmente alla vendetta?*« (Dok. 38).

³⁷ Tudi o tem običaju obstajajo razmeroma številne navedbe v srednjeveških in zgodnje novoveških dokumentih v vseh evropskih deželah, med tistimi, kjer se je najdlje ohranil, pa sta nedvomno Črna gora in Albanija (prim. Boehm, 1984; Ergaver 2016, 2017).

³⁸ »*Ma a Francesco del Tacco ha giovato niente l'andarvi?*« (Dok. 38, cap. 11).

³⁹ »*Io fui tratto dunque a Venetia dall'amor del Fratello, non dall'odio di alcuna persona*« (Dok. 38, cap. 4).

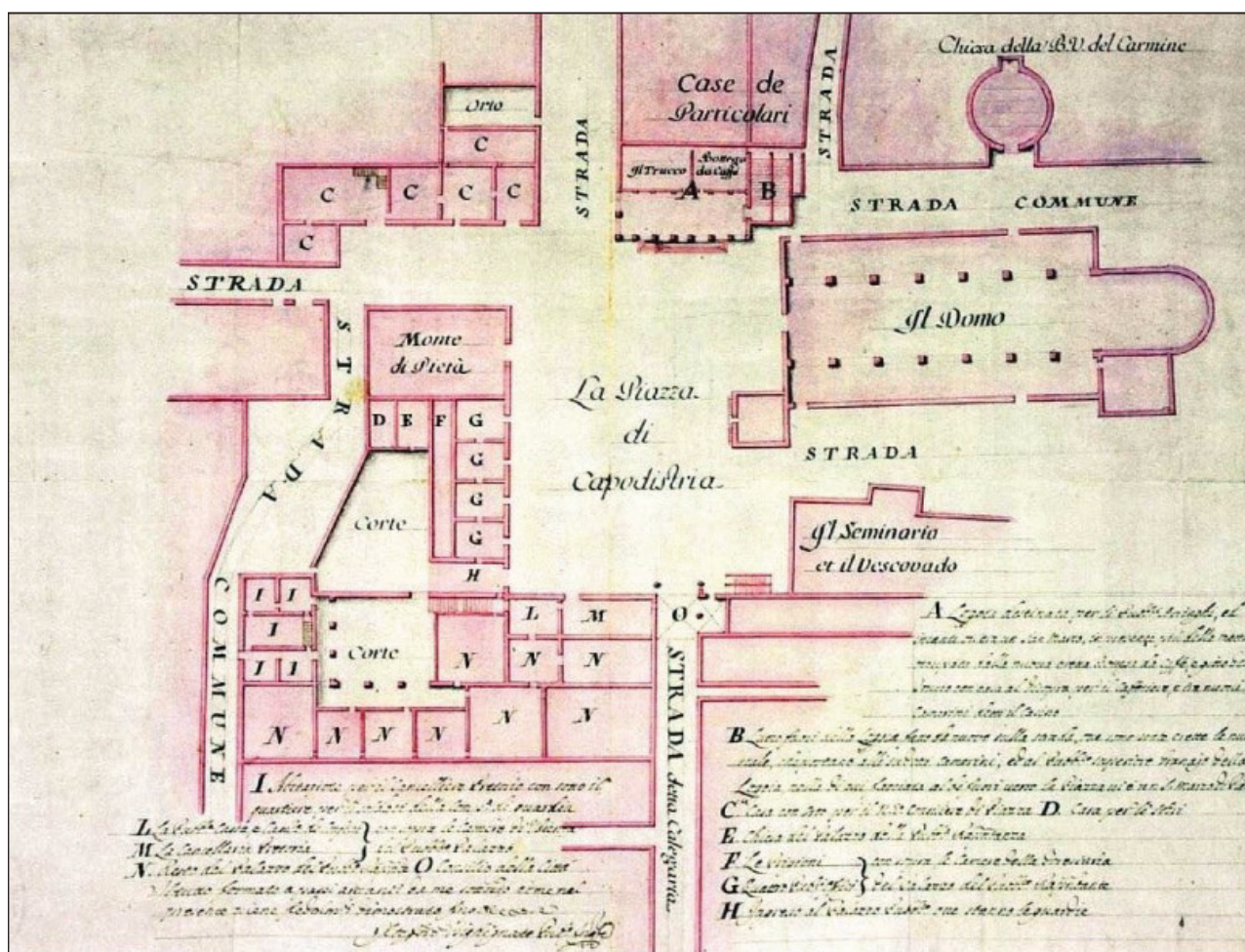
⁴⁰ »[...] *sempre accompagnato ad ogni momento dalli predetti, et altri suoi Congiunti*« (Dok. 27).

⁴¹ Nicolò Gravisi v svoji *difesi* cinično pripomne: »*Se la corrispondenza co' Belli fosse stata più stretta, non sarebbe stato affermato che fu più insidiosa?*« (Dok. 38, cap. 16).

molu v bližini barke, le zadnji večer naj bi ga pospremil tudi Nicolò, ko naj bi se po izpovedih priče poslavljala ter obljubljala maščevanje [vendetta].⁴²

»Ko je nastopil usodni trenutek, sem bil v Mezà Rufini, izven Trga proti Brolo, kjer je bilo polno ljudi, zato Leandro ni mogel pomahati meni, ker se nisva videla, temveč je pomahal kapetanu Paulazziju, ki je bil v bližini,« se je branil obtožb Nicolò Gravisi, češ, da je bil Leandro, s pomočjo sorodnikov, pomagal pobegniti, tako da so s svojimi telesi, in nekateri tudi z iztegnjenimi meči, preprečevali biričem zasledovanje maščevalca. »Kajti dokler sem prišel na Brolo, je moj brat Leandro pritekel po Calle de' Carmini na Brolo in že zavil v Cale de' signori Petronii, ki vodi do Izolskih vrat.«⁴³ Ko so prišli biriči do Izolskih vrat, se je barka

z Leandrom Gravisijem že precej oddaljila od obale. Za biriči, ki so medtem zaprli in ponovno odprli tamkajšnja mestna vrata, je prišla skupina meščanov, med katerimi, pravi Nicolò Gravisi, je bil tudi sam, in so biriče spraševali, kdo je bil ta možakar čigar barko so še videli v daljavi, biriči pa so jim odgovorili, da je bil neki tujec, ki jim ni bil znan [che era un forestiero che essi non conoscevano]. Zato se je Nicolò branil, da je nemogoče, da bi bil lahko pomagal bratu z zaustavljanjem biričev, saj je prihajal z drugimi za njimi ter prav tako nato odšel. Na koncu odgovora na to obtožbo je še zatrdil in podkrepil s tremi pričami (Il Signor Cavalier Olimpo Gavardo, il Signor D:r Bortolo Manzioli, il Signor Capitan Antonio Gavardo), da je bil ves dopoldan, ko je bil ubit dr. del Bello, brez tabara, to je širo-

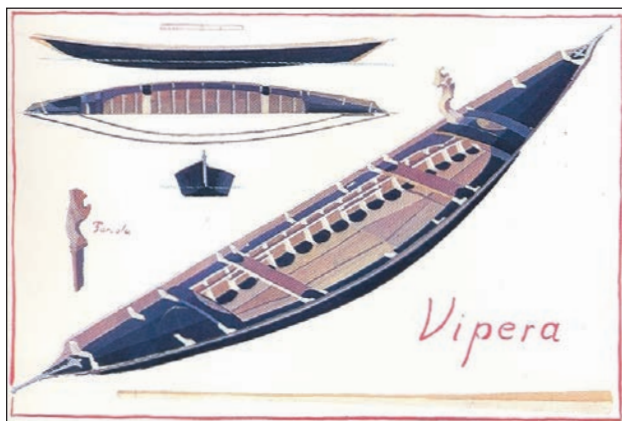

Slika 11: Tloris koprškega trga, 18. stoletje (Vir: Pokrajinski muzej Koper).

42 »Il sprezzo de saluti, le dichiaration di vendetta, la separation del Fratello, l'atto della sera precedente puono essere più male fondati?« (Dok. 38, cap. 16).

43 »Che quando spuntai da Piazza verso il Brolo, Leandro mio Fratello haveva di già passato il Brolo medemo, et era entrato nella cale de' signori Petronii, che conduce a Porta Isolana« (Dok. 38, cap. 10).

Slika 12: Barka »Vipera«, dolga okoli 10 metrov, je s posadko šestih veslačev lahko bila zelo hitra. Uporabljale so jo tudi raznovrstne beneške straže (Vir: [Liberio.it, http://digilander.libero.it/andrelisa/Barche%20a%20Venezia.htm](http://digilander.libero.it/andrelisa/Barche%20a%20Venezia.htm)).

kega in dolgega ogrinjala, pod katerim bi lahko skrival sabljo ali drugo orožje.⁴⁴

Temu je sledil njegov povzetek nesmiselnosti vseh obtožb proti njemu, ki jih je zaključil z vzklikom, polnim emocij: »Ah, vse je delo zlobe, zavisti, sovraštva, strasti«.⁴⁵

V zaključnih štirih poglavjih svojega zagovora pa Nicolò Gravisi spodbija pravoveljavnost prič in s tem samega sodnega postopka. Že prej je med tekstem večkrat opozarjal, da so posamezne dele obtožnice sestavili le na podlagi ene zaprisežene in ene nezaprisežene priče. Ker skladno z invizitornim sodnim postopkom priče niso bile znane, je Nicolò odkrito ugibal, kdo bi to lahko bil in jih je zato poskušal diskreditirati. S tem pa nam je izpovedal še druga ozadja koprskega družbenega življenja.

Po njegovi domnevi je bila nezaprisežena priča birič, ki ga je že zaradi funkcije diskreditiral, saj da naj bi o njih vladalo v javnosti slabo mnenje in da je tako ali drugače moral izpovedati, kot so mu naročili v vodstvu.

Če pa so kot zapriseženo pričó zaslišali gospoda Rizzarda Vido in Dr. Agostina Vido, pravi Nicolò Gravisi, »potem naj vedò, da sta tako eden kot drugi v sorodu z nasprotniki [Avversarii], in četudi mu znajo škoditi v tej zadevi, bo kljub temu izpovedal to zavrženje« (Dok. 38):

17°: *Che il Padre del Signor D:r Agostin Vida è stato ammazzato nelle inimicitie che haveva contro il Nono e Zij Materni di me Gio:Nicolò Gravisi.*

18°: *Che il Padre di detto Signor D:r Vida era zio*

del Signor Rizzardo Vida.

19°: *Che il Signor D:r Agostin Vida era stretto Parente del dr Giulian del Bello.*

20°: *Che il Signor Rizzardo Vida è Nepote così del Signor Domenico del Bello, come del Capitan Paolazzi.*

Te priče ne morejo imeti veljave proti njemu, se je zagovarjal Nicolò, čeprav so glavni dokaz v obtožbi,⁴⁶ zato je prosil sodišče, naj upošteva to njegovo pojasnilo. Ker je bil prepričan, da je ena priča birič, je na ta način prišel vsaj do diskreditacije kapetana Paolazzija.

Na koncu svoje *difese* se je še slikovito in emocionalno potožil in nato prosil za oprostitev. Prav ta zaključni del nam postreže z vso dimenzijo inkvizitornega sodnega postopka, zato ga spodaj navajam v celoti:

Slika 13: Tabarro (1918) (Vir: [Wikimedia Commons](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tabarro.jpg)).

44 »Mi si dirà che ero intabarrato e con armi« (Dok. 38, cap. 16).

45 »Ah che tutto è opera della malignità, del livore, dell'odio, della passione« (Dok. 38, cap. 16).

46 »[...] non possono neanche meritare fede contro di me, onde se gli intenderanno fatte in tutto per tutto le medesime Opposizioni [...]« (Dok. 38, cap. 20).

Slika 14: Pozzi, zapori v doževi palači, Benetke (Vir: Wikimedia Commons).

Questi, che ho accennati, prestantissimo Giudice, e quei che saranno da' Tacchi più espressamente additati sono li Scogli palesi e scoperti, dove forse si è procurato di mandar a rompere la mia Innocenza. Ma chi mi puo assicurare da gli occulti e nascosti? Il Processo formato col Rito è per me un Mare pieno di Sirti, per li Malevoli è stato un Campo libero agli spergiuri. Dio Benedetto gli scopra tutti agli occhi della Giustizia e si faccia Protettore della mia Causa, come è stato Testimonio delle mie attioni. Non è già l'amor della vita quello che mi fa tremare sì horribilmente al solo nome di condanna. Troppo ella mi è grave doppo il trucidamento del Nepote, gli assedii de' sequestri, i dispendii de Venetia, le fulminationi del Fratello, la Morte addolorata della Sorella, gli affanni mortali della

Madre e le lunghe afflittioni della mia prigionia. La consegno però di buon cuore al Sepolcro, ma solo mi preme di restituirla così pure da' sospetti d'infedeltà al mio Principe, qual'io la ricevei dalle viscere de miei Genitori zelanti.

»Il Processo formato col Rito è per me un Mare pieno di Sirti, [...] e le lunghe afflittioni della mia prigionia«. Precej domišljije in poznavanja preteklih razmer je potrebnih za prevod te izjave: »Processo formato col Rito« je dikcija, ki so jo oblasti vselej uporabljale za uvedbo inkvizitornega postopka, »Mare pieno di Sirti« pa literarna prisposoba za nenehne nevarnosti in pasti, ki jih je bil deležen preiskovanec, kar v tem stavku pričevalec podkrepi s svojo izkušnjo velike žalosti, bridkosti in potrnosti, ki jih je doživel v beneških zaporih v času zaslišanj. Te naracije pa nam razkrijejo še druge dimenzije sporov, ki so potekali na lokalni ravni med koprskimi plemiškimi družinami.

Gravisiji so torej imeli spore tudi s plemiško družino Vida, ker so umorili njihovega očeta, Vida pa so bili v sorodu z del Bellovimi. Prav sorodstvene povezave znotraj koprskega plemiškega stanu so bile temeljne tudi za sklepanja raznovrstnih zavezništev in koalicij, ki pa so se v stoletjih spreminjala, se preoblikovala, zamenjala, v glavnem s spori ali/in s porokami.⁴⁷

Kako so naključni dogodki velikokrat pripeljali do usodnih sprememb zavezništev, kaže npr. prav tako primer iz Kopra iz leta 1541, ki ga tu želim navesti zgolj zaradi boljše predstave, primerjave in povezave z večstoletnimi koprskimi družbenimi odnosi, ki so primerljivi z drugimi tovrstnimi realnostmi v tedanji Evropi.⁴⁸

V hiši nekega ubožnega Koprčana so zadnjega marca 1541 proslavljali poroko, ko sta se okrog treh ponoči sprla Alvise de Verzi in Zulian del Bello, »ki sta iz najodličnejših družin tega mesta« [quali sono delle primarie famiglie di questa Città], kakor pravi v svojem poročilu Philippus Donato, tedanji koprski podestat in kapitan (ASVe. Cons X. Lettere Rettori, b. 256, 251/v.). Ker je Alvise izrekel nekaj žaljivih besed, je Zulian nadenj dvignil meč, tedaj pa ga je zgrabil neki Antonio de Bianchi Padovano, ki je bil že nekaj časa v mestu pri hiši Zaneta de Verzija, brata Alviseja. Vnel se je pretep, v katerem je izgubil življenje Zuliano oziroma Giuliano del Bello.

Koprski podestat je razglasil sodni proces, zato sta se sprti strani razmeroma hitro in po običaju pobotali in starešine družin so mu poročale, da so sklenili dober mir [essi padri come loro mi afirmorno ora fu fatta bona pace]. Toda, nadaljuje, to je nato povzročilo še hujše spopade, začeli so se napadati in ubijati med seboj, saj

⁴⁷ Na tem mestu bi želel opozoriti, da je bilo sklepanje porok med strankami v sporu v običajnem sistemu reševanja sporov zelo pogost običaj povsod v Evropi in nedvomno tudi v drugi delih sveta. O tem priča raznovrstna znanstvena literatura, naj opozorim le na nekaj razprav: Westermarck, 1906, 484; Van Caenegem, 1954, 280–307; Black-Michaud, 1975, 91–93; White, 1986; Wilson, 1988; Miller, 1990, 262–263; Geary, 1994, 156; Dean, 1997; Brown, 2003, 58, 127–128, 170–171; Althoff, 2004, 15, 33, 83; Carroll, 2006, 232; Smail & Gibson, 2009, 424–427; Oman, 2016, 93–95; Ergaver, 2016, 115–124.

⁴⁸ Podobni primeri so že bili snov razmeroma številnih študij, naj omenim Smail (1996) za Marseille, Carroll (2003) za Francijo, Povolò (1997) za beneški Orgiano, Muir (1998) in Bianco (2011) za Videm.

so se v spor vmešali še člani koprskke plemiške družine Grisonijev, ki so bili že dolgo v sovraštvu [*Inimicizie et odij vec hij*] z Verziji. Razmere so koprskemu podestatu očitno ušle iz rok, zato je zaprosil Svet deseterice za nadaljnja navodila in pooblastila.

Ne nazadnje prav ta primer kaže, kako in zakaj je postopoma prešla vrhovna sodna oblast v roke Sveta deseterice: koprski podestat o dogodku iz leta 1541 Svetu deseterice ni poročal sproti, temveč ga je poskušal najprej reševati na lokalni ravni in bi ga bil tudi rešil, če se spor ne bi tako razmahnil; šele tedaj se je obrnil na osrednji sodni organ. V primeru iz leta 1683 oziroma 1686 pa smo videli, da so podestati morali takoj poročati Svetu deseterice, ki jim je dajal nadaljnja navodila in pooblastila, na podlagi katerih so morali postopati. Sprva posamezni primeri klicanja na pomoč Sveta deseterice so postopoma pripeljali do uveljavljene prakse.

KONEC SPORA?

Kdaj natančno je bila Nicolòjeva *difesa* napisana in oddana sodniku, tj. koprskemu podestatu in kapitanu, ne vemo, ker na dokumentu ni datuma. Lahko predvidevamo, da se je to zgodilo med septembrom in novembrom 1686, saj zadnji konkretni dokument v tej zadevi nosi datum 12. november 1686 (Dok. 36, 37).

Toda kaže, da se je ta spor zanesel tudi v sam Svet deseterice. Namreč, po tem ko so Vodje sveta deseterice 19. junija 1686 v tej zadevi odredili inkvizitorni sodni postopek [*Processo con Rito*] in ga delegirali koprskemu podestatu in kapitanu (Dok. 27, 28), so 9. julija preklicali ta odlok in določili, da koprski podestat vodi postopek le do tožbe [*sino ad offesa*],⁴⁹ torej so ga pooblastili le za t. i. *processo informativo*, to je za prvi del prve faze sodnega postopka, kar pomeni le za zbiranje dokazov, to pa so bila v glavnem zaslišanja prič (Dok. 29, 30). Odločitev so verjetno sprejeli spodbujeni z drugim pismom Giulije del Bello, matere umorjenega Giuliana (Dok. 29), ki se je zavzela, da celoten primer neposredno prevzame Svet deseterice, zaradi bojazni, da bi na lokalnem nivoju prevladal interes vplivnih družin.⁵⁰

Koprski podestat in kapitan, Vettor da Mosto, je do 24. julija zbral nekaj pričevanj, vendar je pri tem ugotovil, da so nekatere potencialne priče v Benetkah, zato je zaprosil Vodje Sveta deseterice, če jih lahko oni zaslišijo (Dok. 31), kar so opravili do 17. avgusta (Dok. 32). V razpoložljivi dokumentaciji, skladno z načeli inkvizitornega postopka, ni nobene poimenske navedbe teh prič.

Medtem se je koprskemu podestatu in kapitanu iztekel mandat in funkcijo je prevzel Francesco Sanudo (AAMC, 718; Dok. 33, 34). Po tem, ko je Svet deseterice še od njegovega predhodnika prejel potrebne informacije (o zaslišanju prič), so svetniki 30. avgusta odločali o sprejemu tega primera. Toda predlog, naj koprski podestat pošlje vso dokumentacijo,⁵¹ da bi Svet deseterice primer neposredno razreševal, je bil zavrnjen. V zvezi s tem primerom so nato odločali tudi naslednji dan, in predlog je bil ponovno zavrnjen (Dok. 33). Tako je Svet deseterice 2. septembra pisal koprskemu podestatu, da ga pooblašča za vodenje celotnega sodnega procesa (Dok. 34, 35). Očitno so bile na delu intenzivne lobiistične akcije pri svetnikih Sveta deseterice, kar kaže na razmeroma močan vpliv koprškega plemstva.

Kaj takega se zagotovo ne bi zgodilo, v kolikor bi bil storilec nižjega stanu. Za tedanje sodstvo (!) je bilo značilno, da so bili uporabljeni različni postopki glede na vrsto kaznivega dejanja ter socialni pomen konflikta in njegovih protagonistov. Namreč, še vedno je bila zelo razširjena oblika prava, v kateri so pomembno vlogo igrala načela fajde in obrambe vrednot skupnosti. Izrečene kazni so bile jasno usmerjene v poudarjanje nevarnosti krivca, ne pa na zločin, ki je bil storjen; smrtna kazen je bila redko uporabljena in samo v primerih, ko so bile ogrožene temeljne vrednote skupnosti. Politično in družbeno bolj pomembne primere so obravnavali z inkvizitornimi postopki, ki so izključevali lokalne notarje in pravnike. Toda inkvizitorni postopki Sveta deseterice, so po prenosu na mestno sodišče pomenili izločitev starodavnih privilegijev, ki so lokalnemu vladajočemu razredu omogočali odločilno vlogo pri obvladovanju sodnega postopka in pri kaznovanju (Povolo, 2015a, 228; Povolo, 2014a, 179–195).

Še ene posebnosti se moramo zavedati v tem primeru, namreč, da je šlo za spor med sorodniki, kar sta tako ena kot druga stran večkrat utemeljevali. Reševanje sporov med sorodniki, vključno z umori, je po običajnem pravu sodilo v t. i. privatno oziroma zasebno pravo in je bilo zato izvorno prepuščeno medsebojnemu razreševanju. Sicer je, kot v večini drugih evropskih dežel od 16. stoletja dalje, država postopoma prevzela pristojnosti hujših prekrškov, tudi s področja zasebnega prava, zlasti ko je šlo za umore, obravnavani primer pa kaže, da je bil proces prenosa sodnih pristojnosti na centralne državne organe, navkljub izrecni zakonodaji, precej dolgotrajen, zlasti, ker je bil običaj v družbenih odnosih globoko ukoreninjen.

49 »Perfettionato il processo sino ad offesa, ce ne porterete del suo contenuto distinta informazione per quelle deliberationi, che fossero contentanee a servizio della Giustitia« (Dok. 29, 30).

50 »[...] che havendo commandato l'Eccello Consiglio per la gravità del caso [...] la formazione del processo coll'autorità e rito suo e susseguente dellegatione a quell'Eccellentissimo Reggimento, porta osservatione [...] e ramarico infinito a me infelice il dubio [...] che la prepotenza de' rei e il terrore in che tengono per questa et altre delinquenze [...] come anco perché fosse con proportione adeguata di castigo Vendicato l'assassinio di tanto tempo machinato [...]« (Dok. 29).

51 »[...] è devenuto in risoluzione d'assumerlo e però col medesimo Consiglio vi commettemo di mandarci il processo accompagnato dalle vostre lettere e sigilo per li dovuti effetti di Giustitia« (Dok. 33).

V tem smislu kaže razumeti, zakaj Svet deseterice tega primera ni prevzel neposredno, kot je to zahtevala mati Giuliana del Bello, temveč se je odločil prepustiti razsojanje lokalnemu koprskemu podestatu in kapitanu (Dok. 36). Poleg tega je Svet odločil, naj podestat po svoji presoji in skladno z običaji razsodi tudi v zvezi z uporabo strelnega orožja, kaznivega dejanja, ki so ga beneške oblasti vsaj od 15. stoletja dalje urejale s posebnimi zakoni in strogo kaznovalno politiko (Dok. 36). Zanimivo pa je, da so Vodje Sveta deseterice 12. novembra 1686 koprskemu podestatu naročili, naj tudi v primeru odsotnosti poglavitnega storilca⁵² še vedno stremi k vzpostavitvi trajnega miru med sprtimi strankami.⁵³

Dokument, izdan 12. novembra 1686, je zadnji v neposredni zvezi s tem primerom maščevanja v Kopru. Žal sodbe nisem našel v arhivih, ki sem jih pregledal. Največ gradiva o tem primeru je najti v raznih arhivskih fondih Vodij Sveta deseterice in Sveta deseterice,⁵⁴ zato bi bilo pričakovati, da bi tam bila tudi sodba, saj so v svojih dekretih med drugim koprskemu podestatu naročili, da jim jo pošlje.⁵⁵ Poleg tega so z delegiranim inkvizitornim postopkom šteli podestatovo sodbo za sodbo Sveta deseterice (Dok. 34, 35). Toda ni je bilo moč najti, kakor tudi ne v drugih beneških sodnih ustanovah (Quarantia Criminal, Avogaria del Comun).

Za to je več razlogov. Lahko se je po kakem naključju v toku časa izgubila, bila uničena ali uporabljena za določen namen. Mnogo gradiva iz beneškega arhiva se je izgubilo med in po Napoleonovih vojnah, ko je propadla Beneška republika (Povolo, 2014b, 56–67). Vsaj kopija pa bi se lahko nahajala v (zaenkrat!) izgubljenem arhivu koprškega Magistrata, apelacijskega sodišča, ki so ga v Kopru ustanovili leta 1584 za celotno Beneško Istro in Kvarnerske otoke. Morda pa sodba v tem primeru sploh ni bila izdana?

Dejstvo je, da so bili Nicolò Gravisi, Francesco del Tacco in morda še kdo nekaj časa v zaporih, da so prestajali muke inkvizitornega sodnega postopka in se borili s sodnimi mlini.

Toda Nicolò Gravisi je že februarja 1687 »normalno«⁵⁶ posloval, ko je civilno tožil Isepa Viginija iz Mompjana (AAMC, 723). Leta 1688 je že nastopal kot Dr. Nicolò Gravisi (AAMC, 723), kar pomeni, da je diplomiral na državni univerzi v Padovi. Če bi bil v zaporu ali izgnanstvu, verjetno tega ne bi mogel storiti.

Sredi leta 1687 (15. julija) pa so Vodje Sveta deseterice naročili koprskemu podestatu Alviseju Mocenigu, naj ustavi postopke proti Letiziji Gravisi, ženi pokojnega Benvenuta, ki so nastali zaradi »preteklih in poznejših soodvisnih (*antecedenti, susseguenti e dependenti*) zadev.«⁵⁷ Obenem mu še naročajo, naj prek glasnika objavi poziv, da naj se v roku 8 dni zglasijo pri njih (*avvanti il Tribunal Nostro*) vsi in vsakdo, ki izkazujejo interes v tej zadevi. Morda je Letizia le protestirala proti nameravani zaplembi premoženja ali je zahtevala nekaj novih prič za obrambo svojega sina Nicòloja ali pa je ovadila nekaj podložnikov, s katerimi je bila v civilnih sporih, podobno kot njen sin Nicolò, kot je razvidno iz gradiva starega koprškega arhiva (AAMC, 723), iz tega dokumenta ne moremo z gotovostjo razbrati, za katero zadevo gre, niti kdo bi bile vpletene osebe.

Zares zadnji dokument v ASVe, ki se nanaša na kakega protagonista tega spora, nosi datum 27. januar 1688 (1687 m.v.) (Dok. 40). Ottaviu del Bellu, ki naj bi s poroko s Cecilijo del Tacco povzročil obravnavani spor, skupaj z njegovo družino Vodje Sveta deseterice dovolijo oziroma zagotovijo t.i. varno spremstvo do očetove hiše,⁵⁶ in to, kot pravijo, zaradi minulih peripetij s sorodniki.⁵⁷ Je bila res v ozadju teh sporov le (prepovedana) ljubezen?

Ne bi smelo biti presenečenje, da so tradicionalni sodni procesi ob prilagajanju družbenim in pravnim spremembam ohranjali svoje posebne značilnosti, tj. dejavno vlogo strank v sporu; prisotnost starodavnih procesnih institucij, kot je na primer očetov (ali materin) zagovor [*difesa per patrem*]; poizvedbe, za katere so bile značilne različne bolj ali manj strašljive oblike zasliševanj; izpustitev obdolženca po deponiranju ustreznih garancij; in, kar je najpomembnejše, prepletanje sodnega procesa z akti o miru in poravnavi, ki so jih prek mediatorjev v skupnosti, neodvisno od sodišča, sklepale stranke v sporu. Predvsem so ti obredi predstavljali družbeni in kulturni kontekst, v katerem so sorodstveni odnosi, prijateljstvo in čast imeli izredno pomembno mesto, še toliko bolj pomembno, ko so bili združeni s politično močjo in statusom.⁵⁸

Pojav novega sodnega kazenskega sistema in sodnih procesov je znatno oslabil običaje in simbolne elemente, ki so ob novih predpisih in zahtevah socialnega nadzora zašli v velike težave. Vendar pa je bila to oblika pravosodja in sodnih postopkov, ki so si spr-

52 Svet deseterice je koprškega podestata pooblastil za izrek naslednjih kazni: »[...] *facoltà di punire li rei presenti et absentì nelle pene di Vita, bando perpetuo e deffinitivo da questa Città di Venezia e Dogado e da tutte le altre Città, terre e luoghi del Dominio nostro terrestri e maritimi, naviglii armati e disarmati, prigion, galea, relegation, confiscation de beni, e colle taglie che vi pareranno*« (Dok. 34, 35). Sicer gre za enako dikcijo kot v sodnem procesu *servatis servandis*, ki ga je Svet deseterice ukazal ob uboju leta 1683 (prim. Dok. 27, 28).

53 »[...] *vi diamo con lo stesso Consiglio la facoltà di ponere nella sentenza in caso d'absente la condizione di pace effettiva* [...]« (Dok. 36).

54 Glej inventarje ASVe: <http://www.archiviodistatovenezia.it/>.

55 »[...] *e delle sentenze che farete, invierete copia a' Capi del Consiglio di X.ci, perché li condannati da Voi nel caso presente s'intenderanno alla condition de condannati dal Consiglio medesimo*« (Dok. 34, 35).

56 »[...] *habbi a godere con la sua famiglia nella propria Casa paterna la sicurezza e la quiete* [...]« (Dok. 40).

57 »[...] *in riguardo degli accidenti passati tra' suoi Congionti* [...]« (Dok. 40).

58 O enakosti in neenakosti v običaju prim. Pitt-Rivers, 1977, 18–47; Miller, 1998, 161–202; Farr, 2000 idr.

va nadeli značaj izrednosti [*Processo straordinario*], kot da bi želeli podkrepiti neukrotljivo moč tradicije.⁵⁹ Zakonske spremembe sodnih postopkov so počasi privedla do prevlade državne birokracije v pravosodju, s tem pa tudi do absolutne oblasti nad določenim teritorijem. Medtem ko je to oblast v monarhičnih skupnostih zlasti od 16. stoletja dalje posebej vladar, jo je v Beneški republiki Svet deseterice. Tako kot so vladarji podlegali vplivu posameznih pomembnih (sorodstvenih) skupin, tako je očitno v našem primeru tudi beneški Svet deseterice.

LEANDROV TESTAMENT

Kaj pa se je zgodilo z Leandrom? Verjetno je tako kot Alvis del Bello do smrti spal s pištolo pod blazino. Kljub temu je še marca 1721 iz Münchena pisal pismo svojemu bratu Nicolòju, iz katerega veje upanje v čudežno ozdravitev v toplicah (Dok. 45), čeprav se je dobro zavedal, da nosi že 81 let.

Seveda nihče ni sprejel izziva, ki ga je tako drzno izrekel Leandro Gravis takoj po maščevalnem dejanju 7. junija 1686 v pismu dožu; o njem nimamo novic do leta 1689, ko se je Emanuel, volilni knez Bavarske, odzval na pismo opata Vincenza Grimanija iz Benetk in po njegovem priporočilu sprejel Leandra v svojo vojaško službo (Dok. 42).

Ne vemo natančno, kakšno funkcijo je Leandro opravljal v bavarski vojski. Vendar pa iz njegove oporoke izhaja (Dok. 43), da je bil v relativno intimnih odnosih s pomembnimi osebami, kot je bil na primer general Marquis Maffei, brat slavnega Scipiona; da je imel nečakinjo iz vrst plemstva nemške aristokracije Marijo Cecilijo Baumgarten, rojeno Schönbrun, ki mu je tudi ljubeznivo pomagala, ko je bil bolan ter ji je zato v oporoki namenil šestdeset florintov; in da je imel služabnike. Dejstvo, da se je Leandro pred smrtjo spomnil pisarja straže volilnega kneza in da ga je zdravil njegov osebni zdravnik, bi lahko potrdilo domnevo, da je bil poveljnik straže volilnega kneza. Vsekakor je bil to ugleden naziv, morda celo enakovreden generalu, s čimer bi lahko pojasnili napis na njegovem portretu,⁶⁰ ki je nekoč krasil stopnišče palače družine Gravis-Barbabanca v Kopru, kjer je danes sedež glasbene šole (upodobitev iz dela Caprin (1905) v uvodnem delu tega članka).

Kakorkoli, Leandro je očitno užival veliko spoštovanje na dvoru volilnega kneza. Svojo avtoriteto je izkoristil tudi tako, da je namestil svoje sorodnike v službi volilnega kneza. Tako je svojemu nečaku Antoniu Marii Gravisiju, v zahvalo svojemu bratu Nicolòju,

Slika 15: Maximilian II Emanuel, Bavarski volilni knez (1662-1726) (Vir: Wikimedia Commons).

priskrbel mesto paža volilnega kneza s plačo štiriindvajsetih florintov na mesec (Dok. 44). Kljub zdravljenju v toplicah, ki jih omenja v svojem pismu (Dok. 45), Leandro leta 1721 v Münchnu umre (Venturini, 1906, 346).⁶¹

ZAKLJUČEK

Članek obravnava študijo primera krvnega maščevanja v Kopru leta 1686, na podlagi izvornih arhivskih dokumentov pravosodnih organov Beneške republike in narativnega gradiva protagonistov spora.

Gre za klasičen primer maščevanja, zaradi konfliktov med različnimi plemiški sorodstvenimi skupinami, temelječem na idiomu časti. Vzrok je bila prepovedana ali vsaj nezaželena poroka med pred-

⁵⁹ »In the 16th century, in France and the Netherlands, too, a *procédure ordinaire* is clearly distinguished from a *procédure extraordinaire*: the latter is characterized by the elimination of all forms of cross-examination and of release of the defendant. At the end of the first phase (in Italy comprising the *processo informativo e offensivo*) the judge decided whether to resort to the ordinary phase or the extraordinary one, thereby denying the defendant the possibility to defend him/herself with a lawyer« (Povolo, 2015a, 230; prim. Rousseaux, 1993, 78–84).

⁶⁰ LEANDER GRAVISIUS MARCHIO PETRAPIOSE BAVARIAE LEGIONIS IMPERATOR.

⁶¹ Venturini zapiše, da je Leandro umrl leta 1780, vendar je iz dokumenta jasno razvidno, da je zadnje pismo napisal leta 1721 (Dok. 45).

stavnikoma dveh plemiških družin, ki je prerasla v uboju sorodnika poročene. Po skoraj tri leta trajajočih, očitno neuspešnih pogajanjih o sklenitvi poravnave, je prišlo do povračilnega uboja najvidnejšega predstavnika storilčeve družine, ki ga je izvedel ujec tretje, sorodstveno povezane družine. Pri tem je zanimivo, da so lokalne, še zlasti pa centralne politične sodne avtoritete, po prvem uboju posegale v spor (fajdo), v skladu z načeli običajnega sistema reševanja sporov, tako da so sprti strani spodbujale in naposled tudi prisilile v sklenitev miru. Toda poskus, da bi običajni sistem reševanja sporov integrirali s sodno poravnavo, v tem primeru očitno ni uspel, saj je prav preprečevanje običajnega samo-regulacijskega sistema reševanja sporov z (navideznim) državnim zagotavljanjem varnosti in s prisilo privedlo do upora, ki ga je povzročil načrtni prelom s tradicionalnimi vrednotami časti in vlogami sorodstvenih povezav. Uvedba strogega inkvizitornega sodnega postopka po maščevalnem uboju pa je vendarle preprečila nadaljnje retaliacije, kot je to pokazala sodna praksa tudi v drugih tedanjih srednje- in zahodnoevropskih državah. Kljub temu je lahko že sam maščevalni uboj bil, skladno z običajnim sistemom reševanja sporov, dojeman kot uveljavljen in družbeno priznan zaključek spora. Osnovan je bil na temeljnem družbenem načelu darovanja, ki za podeljeni dar zahteva vrnitev daru ter za žalitev zahteva primerno povračilo. V običajnem sistemu reševanja sporov sta se sprti strani s posredovanjem mediatorjev sami dogovorili o povračilu in pomiritvi, torej tudi o oprostivni. V kolikor do tega ni prišlo, je lahko sledilo krvno maščevanje oziroma povzročanje primerne škode, po navadi s požiganjem in drugim uničevanjem premoženja nasprotnika.

Študija tega primera še potrjuje, da so v družbenih odnosih in interakcijah spori ne le odraz nenehnega boja za resurse, temveč so tudi družbeno konstitutivni, saj so vgrajeni v sistem družbenega reda. Spori namreč generirajo tudi zaveznitva med različnimi skupinami, ki so v preteklosti slonela predvsem na sorodstvenih oziroma klanskih povezavah. Še več, mnoge antropološke študije dokazujejo (Simmel, 1908; Gluckman, 1955; Roberts, 2013), da so spori družbeno kohezivni, saj so se v običajnem sistemu reševanja sporov posamezne skupnosti sorodstveno povezale in tako razširile mrežo svojih pripadnikov. Pri tem je pomembna še ena značilnost, namreč, v postopku pomiritve spora je po svojih posrednikih oziroma mediatorjih sodelovala celotna skupnost.

To je globalni strukturni vidik sporov, lokalni ali partikularni vidik pa se v praksi kaže tako, da v boju za resurse, v spletu posameznih okoliščin, prevladajo tisti, ki uspejo združiti čim več različnih in pogosto konfliktnih lojalnih zavezništev.

Zakaj je potem v vrednotenju zgodovinskega procesa maščevanje, zlasti krvno maščevanje, v sodob-

nem času prikazano na tako izrazito negativen in zavajajoč način ter zakaj so bile socialne funkcije tega instituta, ki so bile del reda in tradicije, usmerjene k miru in družbenemu nadzorovanju konfliktov, dekonstruirane, potisnjene v pozabo in kriminalizirane?

Tako v Beneški republiki, kot v Svetem rimskem cesarstvu (in v večini tedanjih zahodnoevropskih dežel), je zakonodaja vse do druge polovice 15. stoletja sledila temeljnim značilnostim običajnega sistema reševanja konfliktov. Na podlagi izhodišč akuzatornega pravnega sistema je težila k samovoljnemu reševanju sporov med sprtimi strankami, s posredovanjem skupnosti in skupnostno odgovornostjo za povzročeno škodo, kar je veljalo tudi v reševanju sporov med širšimi skupnostmi, na primer med posameznimi mesti (Mihelič, 2015). Sodišča so bila prvenstveno namenjena (družbenemu) potrjevanju samovoljno sklenjenih medsebojnih poravnav, ki so jih sprte strani lahko sklenile tudi zgolj z notarsko listino (Faggion, 2013).

Z velikimi družbenimi spremembami pa je v drugi polovici 15. stoletja prišlo do centralizacije pravosodja, ki je bilo, poleg davčne in vojaške reorganizacije, temeljnega pomena v prizadevanjih evropskih vladarjev za vzpostavitev vrhovnega nadzora nad celotnim ozemljem v njihovi pristojnosti. Za doseg tega cilja so morali vladarji najprej poskrbeti, da so s pomočjo zakonodaje in z drugimi prisilnimi sredstvi omejili samovoljno reševanje sporov po običaju. S tem so vzpostavili sodni, oziroma natančneje kaznovalni nadzor (Foucault, 2004), tako nad posameznimi vplivnimi družinami oziroma klani, kot tudi nad drugim prebivalstvom. Državni inkvizitorni sodni proces, ki se je bistveno razlikoval od cerkvenega inkvizitornega postopka (od 12. stoletja dalje) in je bil v 16. stoletju vpeljan v večini zahodno- in srednje-evropskih dežel, prinaša pomembno novost. Državni sodni aparat je pridobil pravico pregona po uradni dolžnosti [*ex officio*], prekršek pa je postal individualiziran. Medtem ko je pred tem, v takoimenovanem akuzatornem pravu, sodni preiskovalni postopek lahko stekel le na podlagi tožbe prizadete skupnosti, so z inkvizitornim postopkom sodni proces sprožili za ta namen oblikovani centralni pravosodni organi. Prav zapleteni inkvizitorni sodni postopki, ki so podelili (državnemu) sodniku skoraj neomejene pristojnosti, vključno z uvedbo torture v vseh fazah sodnega procesa, so postopoma prevzeli vlogo mediacije skupnosti v sporu in tako temeljno posegli v tradicionalne odnose vrednot časti in sorodstvenih povezav. S tem posegom in z zakonsko ter ideološko kriminalizacijo fajde in krvnega maščevanja (Oman, 2017) je vladar oziroma država postopoma odvezala sodne pristojnosti prejšnjim nosilcem (lokalne) oblasti: plemstvu. Od tedaj je imel pravico maščevanja in oprostive le še vladar (država), kar tudi pomeni, da si je na tak način pridobil absolutno oblast. Kako dolgotrajen in zapleten je bil ta proces pa kaže tudi obravnavani primer krvnega maščevanja v Kopru iz leta 1686.

THE FEUD IN THE INTERRELATIONSHIPS BETWEEN CUSTOM AND LEGAL PROCESS. A CASE STUDY OF 1686 BLOODFEUD IN KOPER

Darko DAROVEC

Ca' Foscari University of Venice, Department of Humanities, Dorsoduro 3484/d,
30123 Venice, Italy
e-mail: darko.darovec@unive.it

University of Maribor, Faculty of Arts, Department of History, Koroška 160,
2000 Maribor, Slovenia
e-mail: darko.darovec@um.si

Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment, Čentur 1f,
6273 Marezige, Slovenia
e-mail: darko.darovec@irris.eu

SUMMARY

The paper deals with a case study of 1686 vendetta in Koper, based on original archival documents from judicial bodies of the Republic of Venice and narrative material from the protagonists in the feud.

It regards a classic case of vengeance due to the conflicts between various noble kinship groups, formed on the idiom of honour. The reason for the vengeance was a forbidden or at least an unwanted marriage between representatives of two noble families that escalated into the homicide of one relative of the married woman. After an almost three-year lasting, apparently unsuccessful negotiations for the conflict settlement, a retributive homicide of the most prominent representative of the perpetrator's family took place, which was performed by a maternal uncle of a third family, connected by kinship.

It is interesting how the local, and especially the central political judicial authorities intervened in the feud (faida) after the first homicide, in accordance with the principles of the customary system of conflict resolution, by encouraging and lastly forcing the parties in the feud to make peace.

However, the attempt to integrate the customary system of conflict resolution into a court settlement apparently failed in this case, as precisely the prevention of the customary system of conflict resolution with a (seeming) state guarantee of security and with force things led to an uprising, caused by an intentional break from the traditional values of honour and roles of kinship connections.

Nonetheless, in accordance with the customary system of conflict resolution, the vengeful homicide alone might have been perceived as an established and socially acknowledged end of the conflict. It was based on the fundamental social principle of gift giving, namely that the given gift should be returned, and the insult should demand suitable retribution.

The implementation of a strict inquisitorial judicial procedure might have nonetheless prevented possible retaliation after a vindictory homicide, as is also shown in the judicial practice in other Central and Western European countries of that time.

Along with great social changes in the second half of the 15th century, a centralization of justice came about, in addition to fiscal and military reorganization, that was of fundamental importance in European rulers' efforts to establish supreme control over the entire territory under their jurisdiction.

In order to achieve this goal, however, the rulers first had to restrict, by means of legislation and other coercive means, the system of arbitrary conflict resolution by custom. For this purpose, they established a judicial system, i.e. punitive control over both individual influential families and clans, as well as over the population in general.

The state judicial apparatus earned the right of prosecution ex officio, whereas the trespasses became individualised. While earlier, in the so-called adversarial law, the judicial investigative process was only able to be led after a lawsuit from the affected communities, in the inquisitorial procedure the judicial trial was initiated by the central judicial authorities, which was the primary reason for their creation. The state inquisitorial trial rites introduced in most Western and Central European countries from the 16th century onwards, which substantially differed from the ecclesiastical inquisitorial procedure (from the 12th century onwards), led to an important innovation.

It was precisely the complex inquisitorial judicial rites that were assigned to be exercised by the (state) judge with nearly limitless jurisdiction, including the implementation of torture in all phases of the judicial procedure, which gradually took over the mediatory role of the community in feud and fundamentally disrupted the traditional relationships of values of honour and kinship connections. Studies of early-modern Europe have shown the changes that took place starting from the late 16th century. The introduction in various European countries of

authentic inquisitorial procedures, which limited the right to defence and the intervention of the parties concerned, represented a significant step forward in limiting at least the bloodiest developments of feud. From France to England, to Germany and Italy, the new procedures were characterized not so much by ex-officio initiation of trials as by the public jurisdictional nature that the trials took on.

With this intrusion and with the legal and ideological criminalisation of feud and blood feud the ruler or the state gradually took away the judicial jurisdiction from former holders of (local) authority: the nobility. Thereafter, the supreme right to revenge and pardon was in the hands of the ruler (state), which also signifies that this was the means of attaining of absolute power.

However, the case of the 1686 vendetta in Koper is a good example of how lasting and entangled was this process.

Keywords: feud, vendetta, customary conflict resolution system, inquisitorial process rite, Modern Age, Koper, Istria, Republic of Venice

VIRI IN LITERATURA

AAMC – Antico Archivio Municipale di Capodistria / Stari koprski občinski arhiv. Signature po: Majer, F. (1904): *Inventario dell'Antico archivio municipale di Capodistria*. Koper, Tipografia Cobol-Priora.

ASVe AC – Archivio di Stato di Venezia (ASVe). Avogaria del comun.

ASVe Cam Cons X – ASVe. Camerlengo del Consiglio di Dieci.

ASVe Capi Cons X – ASVe. Capi del Consiglio di Dieci.

ASVe Cons X – ASVe. Consiglio di Dieci.

ASVe QC – ASVe. Quarantia criminal.

ASVe Senato – ASVe. Senato. Taglie.

Doc. 1: SI_PAK (Pokrajinski arhiv Koper)/0299/004/001, Rodbinski arhiv Gravisi, šk. 7, 1673.6.30.

Doc. 2: ASVe (Archivio di Stato di Venezia/Državni arhiv v Benetkah). Capi Cons X (Capi del Consiglio di Dieci/Poglavarji Sveta deseterice) – Lettere Rettori, b. (busta/škatla) 258, n.o. (numero/številka) 187, 1683.9.6.

Doc. 3: ASVe. Cons X – Parti Comuni, Registro 133 (1683), 1683.9.10.

Doc. 4: ASVe. Capi Cons X – Lettere Rettori, b. 258, n.o. 207, 1684.3.28.

Doc. 5: ASVe. Capi Cons X – Lettere Rettori, b. 258, n.o. 208, 1684.3.28.

Doc. 6: ASVe. Capi Cons X – Lettere Rettori, b. 258, n.o. 209, 1684.3.28.

Doc. 7: ASVe. Capi Cons X – Lettere Rettori, b. 258, n.o. 210, 1684.3.28.

Doc. 8: ASVe. Capi Cons X, Lettere Secrete, b. 39, 1684.6.5.

Doc. 9: ASVe. Capi Cons X – Lettere Rettori, b. 258, n.o. 197, 1684.6.16.

Doc. 10: ASVe. Capi Cons X, Lettere Secrete, b. 39, 1684.6.20.

Doc. 11: ASVe. Capi Cons X – Lettere Rettori, b. 258, n.o. 200, 1684.7.10.

Doc. 12: ASVe. Capi Cons X, Lettere Secrete, b. 39, 1684.7.14.

Doc. 13: ASVe. Capi Cons X – Lettere Rettori, b. 258, n.o. 201, 1684.7.22.

Doc. 14: ASVe. Capi Cons X – Lettere Rettori, b. 258, n.o. 202, 1684.11.3.

Doc. 15: ASVe. Cons X – Parti Comuni filza 763, 1684.11.17.

Doc. 16: ASVe. Cons X – Parti Comuni, Registro 134 (1684), 1684.11.17.

Doc. 17: ASVe. Capi Cons X, Lettere Secrete, b. 39, 1684.12.30.

Doc. 18: ASVe. Capi Cons X, Lettere Secrete, b. 39, 1685.1.15. (1684 m.v.=more veneto).

Doc. 19: ASVe. Capi Cons X – Lettere Rettori, b. 258, n.o. 206, 1685.1.23.

Doc. 20: ASVe. Capi Cons X – Lettere Rettori, b. 258, n.o. 211, 1685.1.28.

Doc. 21: ASVe. Capi Cons X, Lettere Secrete, b. 39, 1685.2.19. (1684 m.v.).

Doc. 22: ASVe. Capi Cons X, Lettere Secrete, b. 40, 1685.3.3.

Doc. 23: ASVe. Capi Cons X, Lettere, b. 140, 1685.3.8.

Doc. 24: SI_PAK /0299/004/001, 1685.3.28.

Doc. 25: ASVe. Capi Cons X, Lettere Secrete, b. 40, 1685.3.31.

Doc. 26: ASVe. Capi Cons X – Lettere Rettori, b. 258, n.o. 230, 1686.6.7.

Doc. 27: ASVe. Cons X – Parti Comuni filza 771, 1686.6.19.

Doc. 28: ASVe. Cons X – Parti Comuni, Registro 136 (1686), 1686.6.19.

Doc. 29: ASVe. Cons X – Parti Comuni filza 772, 1686.7.9.

Doc. 30: ASVe. Cons X – Parti Comuni, Registro 136 (1686), 1686.7.9.

Doc. 31: ASVe. Capi Cons X – Lettere Rettori, b. 258, n.o. 227, 1686.7.24.

Doc. 32: ASVe. Capi Cons X, Lettere Secrete, b. 41, 1686.8.17.

Doc. 33: ASVe. Cons X – Parti Comuni, Registro 136 (1686), 1686.8.30.

Doc. 34: ASVe. Cons X – Parti Comuni filza 773, 1686.9.2.

Doc. 35: ASVe. Cons X – Parti Comuni, Registro 136 (1686), 1686.9.2.

Doc. 36: ASVe. Cons X – Parti Comuni filza 773, 1686.11.12.

Doc. 37: ASVe. Cons X – Parti Comuni, Registro 136 (1686), 1686.11.12.

Doc. 38: SI_PAK/0299/004/001, 1686 (s.d.).

Doc. 39: ASVe. Capi Cons. X. Lettere, b. 141, 1687.7.15.

Doc. 40: ASVe. Capi Cons. X. Lettere, b. 141, 1688.1.27. (1687 m.v.).

Doc. 41: Venturini, 1906, 329, s.d., po letu 1686.

Doc. 42: SI_PAK/0299/004/001, 1689.1.24

Doc. 43: SI_PAK/0299/004/001, 1720.1.25 (1720.5.8)

Doc. 44: SI_PAK/0299/004/001, 1720.8.2.

Doc. 45: SI_PAK/0299/004/001, 1721.3.28.

SI_PAK/0299/004/001 – Pokrajinski arhiv Koper (Archivio Regionale di Capodistria). Rodbinski arhiv Gravisi, šk. 7.

Althoff, G. (2004): *Family, Friends and Followers. Political and Social Bonds in Early Medieval Europe*. Cambridge, Cambridge University Press.

Bellarbarba, M. (2008): *La giustizia nell'Italia moderna XVI-XVIII secolo*. Roma – Bari, Laterza.

Bellarbarba, M. (2017): *Faide e letteratura giuridica nello spazio Trentino-Tirolese del tardo medioevo*. *Acta Histriae*, 25, 2, 235–250.

Benussi, B. (1924): *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, Trieste, Tipografico G. Caprin.

Bianco, F. (2011): *Krvavi pust 1511. Kmečki upori in plemiške fajde v Furlaniji med 15. in 16. stoletjem*. Koper, Univerzitetna založba Annales.

- Black-Michaud, J. (1975):** Cohesive Force. Feud in the Mediterranean and the Middle East. Oxford, Basil Blackwell.
- Bloch, M. (1961):** Feudal Society, The Growth of Ties of Dependence. London and New York, Routledge.
- Boehm, C. (1984):** Blood Revenge, The Enactment and Management of Conflict in Montenegro and Other Tribal Societies. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Boerio, G. (1856):** Dizionario del dialetto Veneziano. Venezia, Tipografia di Giovanni Cecchini Edit.
- Bogišić, V. (1999):** Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji. Knjiga IV. 9. Krvna i uopšte osvetla i mirenje (»Matériaux pour l'étude comparée de la vendetta«), Milisav Čizmović (ed.). Beograd-Podgorica, Unireks.
- Bossy, J. (1975):** The Social History of Confession in the Age of the Reformation. Transactions of the Royal Historical Society, 25, 21–38.
- Brown, K. M. (2003):** Bloodfeud in Scotland, 1573–1625: Violence, Justice and Politics in an Early Modern Society. Edinburgh, John Donald.
- Brunner, O. (1939):** Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter. Baden bei Wien [s.n.].
- Caprin, G. (1905):** Istria Nobilissima. Trieste, F. H. Schimpff.
- Carroll, S. (2003):** The Peace in the Feud in Sixteenth- and Seventeenth-Century France. Past and Present, 178, 74–115.
- Carroll, S. (2016):** Revenge and Reconciliation in Early Modern Italy. Past & Present, 233, 1, 101–142.
- Carroll, S. (2017a):** From Feud to Enmity. Acta Histriae, 25, 2, 433–444.
- Carroll, S. (2017b):** Thinking with Violence. History and Theory, 55, 23–43.
- Damaška, M. (1986):** The Faces of Justice and State Authority: A Comparative Approach to the Legal Process. New Haven, Yale University Press.
- Darovec, D. (1996):** Inventar notarskih spisov v Pokrajinskem arhivu Koper (1558–1850). Koper, Pokrajinski arhiv Koper.
- Darovec, D. (2002):** Struktura koprškega uradništva v 18. stoletju. Arhivi, 25, 1, 83–90.
- Darovec, D. (2015):** »Auscultauerint cum notario«. Istrski notarji in vicedomini v obdobju Beneške republike. Venezia, Cafoscarina.
- Darovec, D. (2018):** Vendetta in Koper 1686. Koper, Založba Annales.
- de Totto, G. (1937):** Il patriziato di Capodistria. Atti e memorie della Società istriana di Archeologia e Storia Patria, 49, 1–2, 71–158.
- Dean, T. (1997):** Marriage and Mutilation: Vendetta in Late Medieval Italy. Past and Present, 157, 3–36.
- Dolenc, M. (1939):** O »krvavem penezu« in sorodnih dajatvah. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, XX, 1–4, 272–283.
- Ergaver, A. (2016):** Pomiritev v običaju krvnega maščevanja: mediacija, arbitražna in obredje »nove zaveze« med strankama v sporu v črnogorskih in albanskih običajih. Acta Histriae, 24, 1, 101–130.
- Ergaver, A. (2017):** »First my Brother, then a Blood-taker, then my Brother Forever«: The Efficiency of the Traditional Peace-making Custom in Early Modern Age Montenegro and the role of the Venetian Authorities in the Peace-making Process. Acta Histriae, 25, 1, 179–206.
- Evans-Pritchard, E. E. (1993):** Ljudstvo Nuer. Opis načinov preživljanja in političnih institucij enega izmed nilotskih ljudstev. Ljubljana, Studia Humanitatis.
- Faggion, L. (2013):** La pacificazione e il notaio nel vicariato di Valdagno nel secondo cinquecento. Acta Histriae, 21, 1–2, 93–106.
- Faggion, L. (2017):** La vengeance et le Consulat à Vicence dans la seconde moitié du XVIe siècle. Acta Histriae, 25, 1, 131–152.
- Farr, J. R. (2000):** Honor, Law and Sovereignty: the Meaning of the Amende Honorable in Early Modern France. Acta Histriae, 8, 1, 129–138.
- Foucault, M. (2004):** Nadzorovanje in kaznovanje. Nastanek zapora. Ljubljana, Krtina.
- Frauenstädt, P. (1881):** Blutrache und Todschlagssühne im deutschen Mittelalter. Leipzig, Duncker & Humblot.
- Gear, P. J. (1994):** Living with the Dead in the Middle Ages. Ithaca and London, Cornell University Press.
- Gluckman, M. (1955):** Peace in the Feud. In: Gluckman, M.: Custom and Conflict in Africa. London, Basil Blackwell, 1–26.
- Grassi, G. (1833):** Dizionario militare italiano. Vol. III. Torino, Società Tipografico-Libraria.
- Hasluck, M. (1954):** The Unwritten Law in Albania. Cambridge, Cambridge University Press.
- Heusler, A. (1911):** Das Strafrecht der Isländersagas. Leipzig, Duncker & Humblot.
- Klen, D. (1986):** Ščavunska vesla. Galije i galijoti na istočnoj obali Jadrana. Pula, Rijeka, Čakavski sabor, Edit.
- LLMEI (1973):** Lexicon Latinitatis Medii Aevi Iugoslaviae. Vol. I. Zagreb, Editio Instituti historici Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium.
- Malinowski, B. (1959):** Crime and Custom in Savage Society. New Jersey, Littlefield, Adams & Co.
- Marinelli, S. (2017):** La pacificazione, non la vendetta. Acta Histriae, 25, 1, 109–119.
- Mihelič, D. (2015):** Posredniki v srednjeveških sporazumih o mejah mestnih teritorijev: severozahodna Istra, 13. in 14. stoletje. Acta Histriae, 25, 3, 309–332.
- Miklosich, F. (1888):** Die Blutrache bei den Slaven. Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften: Philosophisch-historische Classe, 36. Wien, F. Tempsky, 127–209.

- Miller, W. I. (1990):** Bloodtaking and Peacemaking. Feud, Law and Society in Saga Iceland. Chicago – London, The University of Chicago Press.
- Miller, W. I. (1998):** Clint Eastwood and Equity: Popular Culture's Theory of Revenge. In: Austin, S. & T. R. Kearns: Law in the Domains of Culture. Ann Arbor, The University of Michigan Press, 161–202.
- Muir, E. (1998):** Mad Blood Stirring. Vendetta in Renaissance Italy. Baltimore, London, The Johns Hopkins University Press.
- Muir, E. (2017):** The Feuding Spectrum: From the Mountains of Albania to the Court of Charles V. *Acta Histriae*, 25, 1, 1–10.
- Netterstrøm, J. B. & B. Poulsen (eds.) (2007):** Feud in Medieval and Early Modern Europe. Aarhus, Aarhus University Press.
- Niccoli, O. (2007):** Perdonare. Idee, pratiche, rituali in Italia tra Cinque e Seicento. Roma – Bari, Laterza.
- Oman, Ž. (2016):** Will auss der Vnordnung nit Schreiten: A Case of Fehde from 17th Century Styria. *Acta Histriae*, 24, 1, 63–100.
- Oman, Ž. (2017):** Modern Age, Ancient Customs – Settling Blood in the Eastern Alps between the Late Middle Ages and Early Modernity. *Acta Histriae*, 25, 1, 153–178.
- Petkov, K. (2003):** The Kiss of Peace. Ritual, Self and Society in the High and Late Medieval West. Leiden-Boston, Brill.
- Pitt-Rivers, J. (1977):** The Fate of Shechem or the Politics of Sex. Essays in the Anthropology of the Mediterranean. Cambridge, Cambridge University Press.
- Povolo, C. (1997):** L' intrigo dell' onore. Poteri e istituzioni nella Repubblica di Venezia tra Cinque e Seicento. Verona, Cierre Edizioni.
- Povolo, C. (2011):** Zanzanù. Il bandito del lago (1576–1617). Tignale, Comune di Tignale.
- Povolo, C. (2014a):** La giusta vendetta. Il furore di un giovane gentiluomo del Cinquecento. In: Fornasin, A. & C. Povolo (eds.): Per Furio. Studi in onore di Furio Bianco. Udine, Forum, 179–195.
- Povolo, C. (2014b):** The Novelist and the Archivist: Fiction and History in Alessandro Manzoni's *The Betrothed*. New York, Palgrave Macmillan.
- Povolo, C. (2015a):** Feud and Vendetta: Customs and Trial Rites in Medieval and Modern Europe: A Legal-Anthropological Approach. *Acta Histriae*, 23, 2, 195–244.
- Povolo, C. (2015b):** Tradicija pride na dan. Razprave iz antropologije prava (16.–18. stoletje). Benetke, Cafoscarina.
- Povolo, C. (2017):** La pietra del bando: vendetta e banditismo in Europa tra Cinque e Seicento. *Acta Histriae*, 25, 1, 21–56.
- Radcliffe-Brown, A. R. (1994):** Struktura in funkcija v primitivni družbi. Ljubljana, Studia Humanitatis.
- Rampanelli, S. (2017):** La faida ai confini: conflitti sociali e riti giudiziari nel feudo tirolese della valle di Primiero nel secondo Cinquecento. *Acta Histriae*, 25, 2, 285–318.
- Roach, L. (2012):** Submission and Homage: Feudo-Vassalic Bonds and the Settlement of Disputes in Ottonian Germany. *History*, 97, 327, 355–379.
- Roberts, S. (2013):** Order and Dispute, An Introduction to Legal Anthropology. New Orleans, Quid Pro Books.
- Rolandino, R. (1546):** Summa Totius Artis Notariae. Venezia. Anastatic reprint, ed. by the Consiglio Nazionale del Notariato. Bologna, Arnaldo Forni Editore, 1977.
- Rossetto, L. (2017):** Vendetta e banditismo nella Terraferma veneta del secondo decennio del Seicento: Il caso di Zuanne dalle Tavole. *Acta Histriae*, 25, 2, 319–334.
- Rouland, N. (1992):** Antropogia giuridica. Milano, Giuffrè Editore.
- Rousseaux, X. (1993):** Initiative particulière et poursuite d'office. L'action pénale en Europe (XIIe–XVIIIe siècles). »JAHCCJ bulletin«, 18, 58–92.
- Rousseaux, X. (1997):** Crime, Justice and Society in Medieval and Early Modern Times: Thirty Years of Crime and Criminal Justice History. *Crime, History and Societies*, 1, 1, 87–118.
- Simmel, G. (1908):** Soziologie: Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung. Berlin, Duncker & Humblot.
- Sitran Rea, L. (1995):** Studenti istriani all'Università di Padova nella prima metà del Settecento. *Acta Histriae*, V., 157–182.
- Smail, D. L. & K. Gibson (2009):** Vengeance in Medieval Europe: A Reader. Toronto, University of Toronto Press.
- Smail, D. L. (1996):** Common Violence: Vengeance and Inquisition in Fourteenth–Century Marseille. *Past and Present*, 151, 1, 28–59.
- Smail, D. L. (2012):** Violence and Predation in Late Medieval Mediterranean Europe. *Comparative Studies in Society and History*, 54, 1, 7–34.
- Stancovich, P. (1829):** Biografia degli uomini distinti dell'Istria. Vol. 3. Trieste, Marenigh.
- Stein, P. (1984):** Legal Institutions: the Development of Dispute Settlements. London, Butterworths.
- Van Caenegem, R. C. (1954):** Geschiedenis van het Strafrecht in Vlaanderen van de X le tot de XIVe eeuw. Brussels, Palais der Academiën.
- van Eickels, K. (1997):** ‚Homagium‘ and ‚Amicitia‘: Rituals of Peace and Their Significance in the Anglo-French Negotiations of the Twelfth Century. *Francia: Forschungen zur westeuropäischen Geschichte*, 24, 134–140.
- Venturini, D. (1906):** Il casato dei marchesi Gravisi. *Atti e memorie della Società istriana di Archeologia e Storia Patria*, XXII, 296–345.
- Verdier, R. (1980):** La vengeance dans les sociétés extra-occidentales, textes réunis et présentés par Raymond Verdier. Paris, Cujas.
- Vidali, A. (2017):** Interrelazioni tra pena del bando, faida e aspetti costituzionali: Venezia e la Terraferma, secoli XV–XVI. *Acta Histriae*, 25, 2, 261–284.

Vilfan, S. (1943): Dva pojava ljudskega prava med Slovenci v 16. stoletju. Slovenski pravnik, 10, 219–235.

Wallace-Hadrill, J. M. (1959): The Bloodfeud of the Franks. Bulletin of John Rylands Library, 41, 459–487.

Westermarck, E. (1906): The Origin and Development of the Moral Ideas. London, Macmillan and Co.

White, S. D. (1986): Feuding and Peace-Making in the Touraine Around the Year 1100. Traditio, 42, 195–263.

Wilson S. (1988): Feuding, Conflict, and Banditry in Nineteenth-Century Corsica. Cambridge, Cambridge University Press.

Withington, P. (2013): The Semantics of »Peace« in Early Modern England. Transaction of the Royal Historical Society.